

Кафедра філології
Filológia Tanszék

«Риторика» / Retorika

(для здобувачів вищої освіти освітньої програми 035 «Філологія» (українська мова мова та література
Filológia. Ukrán nyelv és irodalom
hallgatói részére)

Навчальний посібник/Oktatási segédanyag

ОСНОВИ РИТОРИКИ / A RETORIKA ALAPJAI

Другий (магістерський) / Mestesképzés (MA)
(ступінь вищої освіти / a felsőoktatás szintje)

035 Філологія / 035 Filológia
(галузь знань / képzési ág)

*Українська мова і література /
Ukrán nyelv és irodalom*
(освітня програма / képzési program)

Берегове / Beregszász
2024 p. / 2024

Захищено авторським правом

У посібнику висвітлено питання про риторику як навчальну дисципліну, схарактеризовано риторичні закони, висвітлено історію і традиції риторики, розкрито теорію аргументації, описано специфіку публічного виступу і підготовку промови з урахуванням різновидів публічних промов, також висвітлено особливості виголошення промов. Для студентів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності «035 Філологія (Українська мова і література)». У роботі матеріал структуровано за тематичним принципом. Подано матеріал до кожного заняття згідно з освітньою програмою, навчальним планом та робочою програмою дисципліни «Риторика».

Затверджено до використання у навчальному процесі
на засіданні кафедри філології ЗУІ ім. Ф.Ракоці II
(протокол №99 від 29 січня 2024 року)

Розглянуто та рекомендовано Радою із забезпечення якості вищої освіти
Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II
(протокол №17 від 21 лютого 2024 року)

Рекомендовано до видання у електронній формі (PDF)
рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II
(протокол №2 від 28 лютого 2024 року)

Підготовлено до видання в електронній формі (PDF) кафедрою філології
спільно з Видавничим відділом Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II

Автори посібника:

Лариса КРАВЕЦЬ – доктор філологічних наук, професор кафедри філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II.

Єлизавета БАРАНЬ – доктор філософії в галузі мовознавства, доцент кафедри філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II.

Рецензенти:

Олена СЕМЕНОГ – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка.

Оксана МАЦЬКО – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та прикладної лінгвістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Вільмош ГАЗДАГ – доктор філософії в галузі мовознавства, доцент кафедри філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II.

Відповідальні за випуск:

Аніко БЕРЕГСАСІ – доктор габілітований у галузі гуманітарних наук, доцент, професор, завідувач кафедри філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II.

Олександр ДОБОШ – начальник Видавничого відділу Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II.

За зміст посібника відповідальність несуть розробники.

Видавництво: Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua)

© Лариса Кравець, Єлизавета Барань, 2024
© Кафедра філології ЗУІ ім. Ф.Ракоці II, 2024

Az alábbi módszertani segédlet rávilágít a retorika mint tudományág kérdésére, ismerteti a retorikai törvényszerűségeket, bemutatja a retorika történetét és hagyományait, feltárja az érvelés elméletét, ismerteti a nyilvános beszéd és a beszédkészítés sajátosságait, figyelembe véve a nyilvános beszédek típusait, és kiemeli a beszédelőadás jellemzőit. A Mesterképzés „035 Filológia (ukrán nyelv és irodalom)” szakirányú nappali és levelező képzésben résztvevő hallgatók számára. A munkában minden egyes foglalkozás tananyaga tematikus alapelveken került elrendezésre a képzési programnak, a tantervnek, és a Retorika című tantárgy munkatervének megfelelően.

Az oktatási folyamatban történő felhasználását jóváhagyta
a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológia Tanszéke
(2024. január 29., 99. számú jegyzőkönyv).

Megjelentetésre javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Felsőoktatási Minőségbiztosítási Tanácsa
(2024. február 21. 17. számú jegyzőkönyv).

Elektronikus formában (PDF fájlformátumban) történő kiadásra javasolta
a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tudományos Tanácsa
(2024. február 28. 2. számú jegyzőkönyv).

Kiadásra előkészítette a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Filológia Tanszéke és Kiadói Részlege.

A módszertani segédlet szerzői:

KRAVEC Larisza – a filológiai tudományok doktora, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológia Tanszékének professzora

BÁRÁNY Erzsébet – PhD, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológia Tanszékének docense

Szakmai lektorok:

SZEMENOH Olena – a filológiai tudományok doktora, az A. SZ. Makarenko Szumi Állami Pedagógiai Egyetem Ukrán Nyelv és Irodalom Tanszék vezetője

MACKO Okszana – a filológiai tudományok kandidátusa, a Taras Sevcsenko Kijevi Nemzeti Egyetem Ukrán Nyelv és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék docense

GAZDAG Vilmos – PhD, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológia Tanszékének docense

A kiadásért felelnek:

Dr. habil. BEREKSZÁSZI Anikó – PhD, docens, habilitált nyelvészdoktor, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológia Tanszékének tanszékvezető professzora

DOBOS Sándor – a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Kiadói Részlegének vezetője

A módszertani segédlet tartalmáért kizárólag a kidolgozói felelnek.

Kiadó: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (cím: 90 202, Beregszász, Kossuth tér 6. E-mail: foiskola@kmf.uz.ua)

© Kravec Larisza, Bárány Erzsébet, 2024

© A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológia Tanszéke, 2024

ЗМІСТ

Тема 1. Риторика як наука про ефективне спілкування.....	
Тема 2. Риторичні закони.....	
Тема 3. Історія і традиції риторики.....	
Фольклорно-міфологічна основа риторики.....	
Антична риторика.....	
Гомілетика, або церковна риторика.....	
Видатні оратори ранньоукраїнської доби.....	
Риторична школа Києво-Могилянської академії.....	
Східнослов'янська риторика в XVIII – XIX ст.	
Неориторика в Україні.....	
Тема 4. Теорія аргументації.....	
Структура доведення.....	
Загальні правила аргументації.....	
Спростування.....	
Тема 5. Підготовка промови	
Публічна промова.....	
Види публічних промов.....	
Етапи роботи на тестом промови.....	
Структура матеріалу.....	
Тема 6. Виголошення промови.....	
Простір.....	
Оратор.....	
Голос оратора.....	
Мова тіла оратора.....	
Додаток 1.Промови для аналізу.....	
Додаток 2. Зміст навчальної дисципліни за модулями і темами.....	
Інформаційні джерела для вивчення курсу.....	

Тема 1. Риторика як наука про ефективне спілкування

У сучасних умовах риторика стала однією із найзапитаніших дисциплін. Бурхливе життя, інтенсивний розвиток інформаційних технологій вимагають від членів суспільства розуміти й використовувати всі види предметно-практичного мовлення, а це означає, що сучасна людина повинна швидко сприймати мовлення у будь-якій його формі, видобуваючи з нього необхідну інформацію для прийняття рішень, створювати монологи, вести діалоги, керувати системою мовленнєвих комунікацій у межах своєї компетенції. Цьому покликана навчити риторика.

Основна мета курсу риторики – сформулювати теоретичні та практичні знання, уміння і навички ораторської майстерності, якими студенти зможуть користуватися в навчальній та професійній діяльності.

Предметом вивчення навчальної дисципліни «Риторика» є загальні правила і прийоми побудови мовлення, способи і ефективні форми мовного спілкування. Сучасна риторика є наукою про мовномисленнєву діяльність у різних життєвих ситуаціях. Опанування загальними правилами і прийомами побудови мовлення – основне завдання загальної риторики.

Завдання курсу:

- ознайомлення з історією риторики;
- засвоєння основних законів риторики;
- вивчення основних принципів добору і систематизації матеріалу;
- опанування методів викладу і методів аргументації;
- вироблення навичок конструювання тексту відповідно до теми, мети, умов спілкування;
- розвиток когнітивних навичок вибору риторичних стратегій;
- оволодіння тактиками мовленнєвого впливу;
- засвоєння принципів і прийомів мовної поведінки у сфері професійної діяльності;
- вироблення навичок усного публічного спілкування.

Усі науки залежно від об'єкта дослідження поділяються на *гуманітарні* (суспільні) та *природничі*. Об'єктом гуманітарних (від лат. *humanitas* – людство, людяність) є суспільство, його виникнення й розвиток, усі прояви його матеріального й духовного життя. Гуманітарними (суспільними) науками є філософія, історія, логіка, естетика, педагогіка, психологія, археологія, етнографія, мистецтвознавство, літературознавство, мовознавство. *Риторика – це гуманітарна, філологічна, наука. Предмет риторики – прозове мовлення і правила його побудови.*

Як і інші галузі знання, риторика перебуває у близьких чи віддалених зв'язках з багатьма науками. Вона безпосередньо пов'язана з такими філологічними дисциплінами, як *граматика*, що вивчає будову мови, та *стилістика*, яка вивчає стилістичну систему національної мови. Досягнути високої риторичної майстерності не можна без знання граматних законів і стилістичних властивостей мовних одиниць. Вивчаючи мовні засоби, риторика враховує їхні граматичні характеристики, стилістичне забарвлення, виражальні властивості. Проте риторика певною мірою протистоїть граматиці, як науці, що вивчає естетично не оброблене мовлення, та стилістиці, зорієнтованій на дослідження всіх функціональних стилів сучасної мови.

Риторика тісно пов'язана з *філософією*, в лоні якої зародилася і виформувалася в окрему науку. Філософія становить основу світогляду будь-якої науки, в тому числі й риторики, і допомагає у вирішенні основних проблем.

Нерозривним є зв'язок риторики з *логікою* – наукою про закони і форми мислення. Риторика враховує вплив мислення на процес побудови тексту і на його мовленнєве вираження.

Процес переконуючої комунікації не можна вивчати без врахування *психології*, яка аналізує процеси відображення в мозку людини об'єктивної дійсності, людські відчуття і сприймання, уявлення і думки, бажання, риси характеру, темпераменту. Оратор, користуючись психологічними методами, прагне переконати слухачів засобами слова.

Взаємозбагачувальним є зв'язок риторики з *історією суспільства*. Саме риторика як основа системи освіти була невід'ємною частиною не лише античного світу, а й наступних періодів розвитку європейської цивілізації. Тому вивчення історичних даних риторики може служити джерелом пізнання проблем пов'язаних з особливостями розвитку суспільства.

Захищено авторським правом

Тема 2. Риторичні закони

Концептуальний закон – засадничий закон риторики. Він визначає перший етап роботи над промовою – формування задуму або ідеї (створення концепції). Цей закон передбачає вивчення предмета шляхом глибокого аналізу, в результаті чого формується цілісне бачення осмислюваного. На основі цього формують концепцію – це знання про предмет, представлені в систематизованому короткому вигляді. Випрацювання концепції відбувається в кілька етапів:

- формування власного бачення предмета (теми);
- визначення аспектів вивчення теми та окреслення проблематики;
- обґрунтування актуальності обраного напрямку;
- аналіз уже наявних концепцій та вироблення власної позиції.

На етапі формування концепції важливо спочатку визначити власне бачення предмета, а вже потім опрацювати інші джерела. Це дасть змогу виявити оригінальність мислення, а переконливість тез забезпечить покликання на авторитетні джерела. У визначенні аспектів вивчення теми варто визначитися з пріоритетами та не намагатися охопити надто широкий спектр питань.

Закон моделювання аудиторії спрямовує на дослідження кола потенційних слухачів за соціально-демографічними, географічними, соціально-психологічними, індивідуальними параметрами. З'ясування цієї інформації допомагає визначити потреби аудиторії та запропонувати доступні способи їх задоволення. Відомості про майбутнього слухача також полегшують встановлення контакту та подальшу роботу з ним упродовж виступу.

У моделюванні аудиторії може бути застосована методика 5W (М. Шеррінгтона), широко застосовувана маркетологами:

What/Що – що хоче слухач?

Who/Хто – хто (вік, стать, освіта, вид діяльності, посада тощо) прийшов слухати виступ?

Why/Чому – чому вони цікавляться цією темою? Яку потребу вони закривають? Яка їхня мотивація?

When/Коли – коли (в який період) вони отримують інформацію?

Wher/Де – де вони можуть її застосувати?

Важливість закону моделювання аудиторії полягає в тому, що він дає змогу мінімізувати неприємні ситуації під час виступу та дає змогу спланувати подальшу роботу зі слухачами.

Стратегічний закон безпосередньо впливає із закону моделювання аудиторії. План реалізації концепції залежить від специфіки аудиторії та передбачає:

- визначення мети,
- виокремлення питань, що цікавлять аудиторію,
- формулювання тез, які потребують розгортання і обґрунтування за участі односторонніх та нейтралізації опонентів.

Детальна конкретизація концепції спричиняє дію тактичного закону.

Тактичний закон – це підготовка ефективної реалізації стратегій, тобто випрацювання способу логічного обґрунтування тези та активізації аудиторії.

Логічне обґрунтування передбачає добір таких аргументів, які були б сприйнятні конкретною аудиторією.

Активізувати аудиторію допомагають проблемні запитання, що наводять на роздуми, викликають обговорення. Ефективні також аудіовізуальні прийоми (схеми, малюнки, графіки, відео-фрагменти тощо).

Схарактеризовані закони риторики стимулюють розвиток інтелектуальних якостей людини, а саме самокритичність, ерудицію, гнучкість, відкритість мислення. Знання й застосування цих законів сприяє розвитку ефективного мислення.

Тема 3. Історія і традиції риторики

Зародження риторики традиційно пов'язують із греко-римською цивілізацією, але корені повсякденного красномовства сягають значно глибше – язичництва та міфологічного світогляду, притаманного первісним колективам людей на етапі родового устрою.

Фольклорно-міфологічна основа риторики

Людина здавна усвідомлювала значення живого слова і вважала дар красномовства божественним за походженням. Давні уявлення про силу слова відбивають міфи різних народів. За «Мемфіським теологічним текстом», бог Птах своїм словом створив світ, покровителем творчого слова у давньоєгипетській міфології був бог Ху. Індійські міфи розповідають про богиню мовлення Вач, яка в епічний період постає як богиня мудрості і красномовства й ототожнюється з Сарасваті – богинею мудрості, знання, мистецтва, краси і красномовства. Божество красномовства у японців – Бенсайтен, він силою свого слова продовжував життя, захищав від злих духів, додавав мудрості. Кельти також мали бога красномовства – сонцеликого Огма, який був провидцем і володів поетичним даром. Вважається, що Огма винайшов язичницьке письмо, що має назву огамічне письмо.

У давньогрецькій міфології покровительками красномовства були харита переконання Пейто та прекрасноголоса Каліопа, одна з 9 муз, а також богиня мороку і чаклунства Геката. Існувало в міфах греків і божество лихослів'я Мом, пов'язане із темними космічними силами. Давні римляни вірили в те, що мистецтву, а отже, й ораторству покровительствує богиня Мінерва.

У міфології різних народів покровителі красномовства і поезії мали гарну зовнішність, були вишуканими у всьому й обдарованими.

У процесі повсякденного спілкування також сформувалися певні правила мовленнєвої поведінки, які знайшли дотепне вираження в прислів'ях і

приказках – своєрідному зведенню морально-етичних приписів. Вони виникли не як результат теоретичних узагальнень, а постали на основі життєвого досвіду, спостережень людей і акумулюють народну мудрість, народний світогляд, народні ідеали, відбивають народну філософію, психологію, дидактику.

У давнину люди наділяли слово магічною силою. Вважалося, що за його допомогою можна уникнути біди, привернути удачу, вплинути на природні сили, а саме викликати дощ, відвернути посуху, бурю, град, повінь тощо. Всі ці уявлення пов'язані з етапом міфологічного мислення. Це період анімістичних вірувань, які склали основу первісних релігій та знайшли вираження в сюжетах, мотивах, образній системі усної народної творчості.

Варто зауважити, що незважаючи на відмінності у формулюваннях і змістових акцентах, суть правил мовленнєвої поведінки в різних культурах однакова. Вони є квінтесенцією усвідомлення важливої ролі мовлення:

Від теплого слова і лід розмерзається.

Говори до гори, попробуй до низу.

Говори мало, слухай багато, а думай ще більше.

Говорити, не думаючи – все одно, що стріляти, не цілячись.

Говорить так, щоб словам було тісно, а думкам просторо.

Говори, та не проговорюйся.

Заговорив, так треба договорювати.

З пісні слова не викидають і свого не вставляють.

Казав, та не зав'язав.

Коротко та ясно, тому й прекрасно.

Мова без прислів'я, що суп без солі.

Не завжди кажи те, що знаєш, а знай, те, що кажеш.

Перше погадай, потім повідай.

Сказав, як вузлом зав'язав.

Треба знати, де що казати.

Умієш казати, умій і повідати.

Холодним словом серце не запалиш.

Наявність прислів'їв і приказок, що описують та регулюють публічну мовленнєву діяльність, засвідчує існування народного красномовства.

Антична риторика

Задовго до появи греко-римського риторичного вчення у народів Стародавнього Сходу, а саме в Єгипті та інших країнах Східного Середземномор'я, Месопотамії, Ірані, Індії, Китаї, існували власні розвинені канони ораторського етикету, про що свідчить багатюща літературна спадщина релігійного, політичного та юридичного характеру. Специфіку тогочасних риторичних практик визначав соціальний устрій країн, а також релігійно-філософські системи, як наприклад, у Стародавньому Китаї – конфуціанство і даосизм, Стародавній Індії – індуїзм, а згодом буддизм, Стародавньому Ірані – зороастризм. І хоч роль красномовства у кожній з давніх культур була важливою, розвивалось воно переважно стихійно, без ґрунтовної теоретичної основи у річищі ширших культурних явищ. Проте риторичні традиції, які склались у народів Сходу, згодом були засвоєні європейською культурою.

У Стародавній Греції красномовство набуло більшої суспільної ваги та вийшло на якісно вищий рівень. Тут були розроблені теоретичні основи риторики, які мали значний вплив на розвиток європейської словесності. Історичні пам'ятки донесли до нащадків імена видатних ораторів античності Фемістокла, Арістіда, Перікла, Клеона, які завдяки майстерному володінню словом досягли політичної могутності.

Красномовство в Давній Греції було невід'ємною частиною суспільного життя: той, хто займався судочинством, державною чи громадською діяльністю, мав бути добрим промовцем. Тому в античному суспільстві громадяни вчилися мистецтву говорити. Першими вчителями красномовства були Емпедокл, Корах, Тісій, Горгій.

Вважають, що риторика як наука виникла на Сицилії, а поштовхом до її появи була діяльність Емпедокла, очільника демократичного руху. На думку Квінтіліана, а також Платона, Арістотеля, Цицерона, найдавніші посібники з риторики створили сицилійці Корах і Тісій у V ст. до н. е. Теорію ораторського

мистецтва сицилійських риторів поглибив та вдосконалив один із провідних софістів, творець грецької художньої прози Горгій (485 – 380 рр. до н.е.).

Завдяки могутньому впливу на співгромадян свого натхненного слова, Горгій здобув славу та визнання в Афінах. Стиль його блискучих промов вражав слухачів витонченістю антитез та мелодійністю мовлення. Він вважав, що ймовірно важливіше за істинне, мале можна подати як велике і навпаки. Саме Горгій вперше звернув увагу на звукову організацію словесних прийомів, які використовувалися в молитвах і поезії, та переніс їх у свої твори. Він також розробив методику впливу на слухача засобами слова. На думку сучасних дослідників, новаторство Горгія полягало не у винайденні таких прийомів, як *алітерація, асонанс, повтори, антитези, паралелізми*, а в організації мовлення та створенні виражального ефекту за їх допомогою. З античних часів згадані фігури називають *горгійськими*.

Софісти, до яких належав і Горгій, високо цінували ораторську майстерність. Вони, знаючи силу майстерно оформленого мовлення, теоретично й практично розробляли загальні правила риторики, навчали інших складати і виголошувати промови та вести суперечки. Софістика активно сприяла розвитку риторики та піднесенню престижу освіченості.

Найпоширенішим видом практичної риторики в Стародавній Греції було *судове красномовство*. За тодішніми законами потерпілий у суді сам виступав обвинувачувачем, а функцію захисту виконував обвинувачений. Рішення ж суддів значною мірою залежало від переконливості виступу одного з позивачів. Тож, щоб виграти судову справу, необхідно було добре підготувати й виголосити промову на захист себе – *апологию*. Оскільки не кожний міг справитися із таким завданням, то і з'явилися *логографи* – люди, які, маскуючи своє авторство, писали захисні промови від імені замовника, враховуючи його соціальний стан, освітній, інтелектуальний та культурний рівень.

Популярним логографом, неперевершеним майстром створення характерів (*етопеї*) був Лісій (459-380 рр. до н.е.), прославлений судовий

оратор Аттики Vст. до н.е. У його промовах висвітлені проблеми того часу, зокрема безправний стан жінок, обов'язки опікуна, ставлення до інвалідів та ін. Цей ритор-професіонал написав сотні промов, проте виголосив всього одну – «Проти Ератосфена...», в якій не тільки майстерно описав сваволю «тридцяти тиранів», а й виклав свою біографію. У тематично різних витворах ораторського мистецтва яскраво проступає одна з основних рис авторської манери письма – *простота*, за якою криється висока майстерність. Прагнучи чіткості й лаконічності висловлювання, Лісій, на відміну від Горгія та інших софістів, використовував обмежену кількість риторичних засобів. Пізніше його стиль був визнаний зразком *аттикізму* (II – I ст. до н.е.).

Новий рівень у розвитку аттичного красномовства пов'язаний з іменем Ісократ (436 – 338 рр. до н. е.). Він походив із заможної родини і одержав блискучу на той час освіту. Ісократ сам не виголошував промов, але навчав красномовству інших, тобто був моралістом, наставником, теоретиком. В Афінах він організував школу для підготовки ораторів, де навчалися майбутні політичні діячі, полководці, історики. Згодом ораторські школи на зразок ісократівської з'явилися по всій Греції і здобули широку популярність. Тут вивчалися право, політика, філософія, мистецтва і, звичайно, риторика, яку Ісократ вважав найголовнішою державною дисципліною. У своїй школі ритор вперше запровадив практичні заняття, на яких розбиралися літературно-ораторські спроби учнів.

Творча спадщина Ісократів складається з 21 промови та 9 листів, серед них поважне місце посідають похвальні промови (*енкомії*) «Похвала Олені», «Євагор» та інші, в яких розроблено прийоми створення похвали. Автор, зокрема, радив, використовуючи порівняння, антитези, метафори та гіперболи, перебільшено висвітлювати всі заслуги людини, на честь якої писався твір, все ж непристойне, що було в житті цієї людини, не згадувати. Принципи і методи похвали, розроблені Ісократом, пізніше застосовувалися в життях та урочистих біографіях, тепер ними послуговуються журналісти, а також іміджмейкери політичних лідерів, артистів.

У своїх творах Ісократ уживав риторичні фігури Горгія (*антитези, оксюморони, алітерації, асонанси*) та Фрасімаха (*мовний період, інтонації, паузи*), але, на відміну від своїх попередників, не перенасичував ними текст, а дотримувався загальноприйнятих правил, які у свій час виробив Лісій. Ісократ багато уваги приділяв *логічності, послідовності викладу, дбав про милозвучність* промов, наприклад, вважав недопустимим «зіяння» на стику голосних. Його настанови стали основою всіх пізніших теорій красномовства. Праці цього ритора мали вплив на стиль елліністичних правителів та римських імператорів. Пізніше спадщину Ісократа високо оцінив Цицерон.

Великим мислителем античності, майстром бесід-діалогів був афінський філософ Сократ (470 – 399 рр. до н. е.). Він не записував свої промови, а викладав свої погляди лише усно. Його вчення зберіг для нащадків Платон, зробивши свого вчителя головною дійовою особою більшості діалогів та відтворивши у своїх трактатах численні ідеї філософа. Сократ був майстром евристичної бесіди. Основний прийом, яким він користувався, – це питання-відповідь: оратор послідовно ставив запитання до тих пір, поки співрозмовник не починав собі заперечувати і не відмовлявся від своєї неаргументованої тези. Цей прийом, що ним оратори послуговуються й зараз, називається *сократівською іронією* (в перекладі з грецької *іронія – удавання*). Вона була основним мовним засобом мистецтва знаходити істину шляхом суперечки – *еристики*.

Вчення Сократа поглибив його духовний спадкоємець Платон (427 – 347 рр. до н.е.). Ставлення творця ідеалістичної філософії до мистецтва красномовства засвідчують праці «Протагор», «Софіст», «Федр» та ін. Платон твердив: «Якщо хто вирішив оволодіти красномовством, то він має бути людиною справедливою і тямущою у справах справедливості». Кожен оратор, вважав Платон, повинен виробити в собі дві властивості:

- 1) уміти все узагальнювати і підпорядковувати одній ідеї
- 2) уміти все розділити на частини.

«Усяка промова повинна складатися, неначе жива істота, – у неї має бути тіло з головою й ногами, причому тулуб і кінцівки повинні пасувати одне

одному і відповідати цілому», – говорить Платон вустами героя свого трактату «Федр» Сократа. За розміром промови «не повинні бути ні довгими, ні короткими, але в міру». Отже, на переконання Платона, все у промові має бути гармонійно поєднано.

Найвидатнішим майстром ораторського мистецтва Стародавньої Греції вважається **Демосфен** (бл. 384 – 322 рр. до н.е.). Через віки до нас дійшли розповіді про наполегливу працю цієї людини над собою, яка, подолавши фізичні вади, досягнула великих успіхів у мистецтві красномовства. Збереглося понад 60 промов Демосфена, серед яких і промова «Про вінок», що являє собою самозвіт автора про політичну діяльність. Промови Демосфена мають блискучу логічну побудову, сповнені різноманітних риторичних засобів, зокрема *анафор*, *антитез*, *риторичних запитань*, *замовчувань*, *метафор*, *гіпербол*, *іроній*, *відзначаються віртуозною ритмічністю, мелодійністю*. Однією з особливостей його творів є *поєднання високої патетики з низькою інвективою*. Він не уникає лайливих, брутальних слів, зворотів, знижених порівнянь та інших елементів народносміхової культури. Поєднання різностильових елементів у межах одного твору було зумовлене особливостями суспільного життя Афін: на народних зборах, де більшість складали селяни й матроси, такі промови користувалися успіхом.

Риторика розвивалась в античні часи як наука впливати на розум і волю громадян засобами слова і досягла найвищого рівня розвитку за часів Арістотеля (384 – 322 рр. до н.е.). Саме цей античний філософ у своїх літературно-теоретичних працях науково обґрунтував риторичку, розширив її предмет, показав всеохопний характер. Основні положення «Риторики» Арістотеля мали значний вплив на подальший розвиток світової наукової думки.

Арістотель визнав риторичку як науку про способи переконання основною та представив її через призму логіки; вказав на принципи, якими повинен керуватися оратор (правові, професійні,

морально-етичні), зосередив увагу на особистих якостях промовця (порядність, розум, знання, довір'я) та виклав теоретичні засади ораторства.

За словами Арістотеля: «Достоїнство стилю полягає в ясності: доказом цього служить те, що якщо промова не є ясною, вона не досягає своєї мети. Стиль не повинен бути ні занадто низьким, ні занадто високим, але повинен відповідати предметові мовлення...». У першій книзі «Риторики» Арістотель виокремлює та аналізує три види промов: *дорадчі*, або політичні, *епідейктичні*, або урочисті, та *судові*. Дорадчі промови, на думку античного мислителя, покликані «схиляти чи відхиляти», судові – «звинувачувати чи виправдовувати», епідейктичні – «хвалити або гудити». У кожній з промов, вважає Арістотель, віддається перевага тому чи тому прийому зображення. Так, в епідейктичних текстах часто користуються *перебільшеннями*, у дорадчих активно послуговуються *прикладками*, в судових більше застосовують *ентимеми* (*риторичні силогізми*). У промові мислитель виділяє чотири частини: *передмова*, *розповідь*, *докази* і *висновки*. Теорія ораторського мистецтва Арістотеля визначила напрям розвитку світової наукової думки та на багато століть установила загальні закони красномовства.

В епоху *еллінізму* в риторичній розвинувся новий напрям, який пізніше дістав назву *азіанізм* (*III ст. до н. е.*). Судові та політичні промови у цей період втратили свою популярність, лише епідейктичні продовжували функціонувати. Активно розвивалася шкільна риторика, що з часів Ісократу була основою античної освіти. У школах культивувалися вигадані промови політичного та судового красномовства – *декламації*. Риторика, позбавлена живої основи, зверталася переважно до формальних ефектів, тяжіла до пишномовності, емоційної патетики, підкресленого ритму. Найпопулярнішим серед ораторів нового стилю був Гегесій, ім'я якого з часом перетворилося на символ поганого смаку. Згодом в елліністичній літературі як негативна реакція на розквіт азіанського стилю виникає *аттікізм* (*II – I ст. до н. е.*), який виявився в наслідуванні аттичної риторичної творів Лісія та Фукідіда.

Найяскравішими представниками аттїкізму є Кекїлій та Дїонїсїй Галїкарнаський.

Теорїя ораторського мистецтва у працях давнїх римлян

У Стародавньому Римі практична риторика мала таке ж значення, як і в Греції: ораторська майстерність відігравала важливу роль у політичному житті та в судових процесах. Хоч у II ст. до н.е. грецькі вчителі риторики в Римі зазнали гонїнь, та все ж перші відомі римські оратори пройшли грецьку школу. Промови Лісія були зразком для Юлія Цезаря, Брута, Ліцинія Кальва, на творах Демосфена вчився Цицерон, прийоми створення енкомїї, розроблені Ісократом, часто застосовували адвокати та політичні оратори.

Оратори республіканського Риму не цуралися *інвективи, грубого гумору та пікантних афористичних висловів* (твори Марка Проція Катона, Гая Гракха, Марка Туллія Цицерона та ін.), що є характерною рисою архаїчних суспільств. Промови римських ораторів були пересипані *риторичними запитаннями, антитезами, історичними аналогіями, метафорами, порівняннями*. Так, один із найславетніших римських ораторів Марк Туллій Цицерон (106 – 43 рр.до н.е.) брав за зразок промови Демосфена. Творчий доробок Цицерона становить понад 100 промов, з яких збереглося лише 57. У своїх творах оратор широко застосовував *персонїфікацію, іронію, оксюморон, а також антитезу, анафору, епіфору, інверсію, клімакс (градацію), асиндетон (безсполучниковість), патетичні риторичні запитання, інвективу*; вибудовував *ритмічно оформлені періоди*. Улюбленими риторичними прийомами Цицерона були *амплїфікація (нагромадження однорідних мовних засобів) та історична аналогія*. Теорія ораторського мистецтва Цицерона послїдовно викладена в працях «Про оратора», «Брут», «Оратор». У цих трактатах йдеться про завдання красномовства, про історію грецької та римської риторики, про техніку красномовства та ораторські прийоми. Ідеалом оратора Цицерон вважав високоосвічену людину, що добре знала філософські системи та теорію риторики, історію, літературу, право; досконало володіла трьома стилями,

встановленими традиційною риторичною теорією («спокійний», «середній», «величний»); вміла управляти слухачами. Теорія красномовства, розроблена Цицероном, використовувалася в посібниках з риторики доби Ренесансу і Просвітництва як зразок яскраво індивідуального стилю.

Першим державним римським учителем риторики був Марк Фабій Квінтіліан (бл.35 – 96 рр.). Його твір «Ораторське навчання», що складається з 12 книг, належить до найпопулярніших у Стародавньому Римі. У цій праці автор особливу увагу звертає на підготовку майбутнього оратора й аналізує поряд з риторичними проблемами ще й педагогічні. Взірцем оратора Квінтіліан вважав Цицерона та Демосфена: у текстах Демосфена «нічого не можна скоротити», а до промов Цицерона «не можна нічого додати». У цій праці Квінтіліан розробляє також методи і прийоми ораторського мистецтва, показує як ними можна оволодіти.

За часів *другої софістики* (II – III ст. н. е.), як і в епоху еллінізму (III ст. до н.е.) політичне та судове красномовство занепадають, а натомість активно розвивається *епідейктичний* (урочистий) жанр риторики.

Гомілетика, або церковна риторика

Християнська релігія принесла людству новий світогляд та нову культуру. Автохтонні язичницькі культури індоевропейських народів з поширенням християнства не зникли повністю, а зазнали серйозних трансформацій. Незважаючи на принципові розходження релігії та науки, християнство відіграло просвітительську роль у розвитку багатьох народів світу. Появою писемності та поширенням освіти християнству зобов'язані не лише східні слов'яни, а й інші європейські народи. Так, виникнення готського письма вчені пов'язують із діяльністю єпископа Вульфїла, який за допомогою грецьких літер створив готську азбуку і переклав готською мовою Біблію.

Поширенню християнства значною мірою сприяло ораторське мистецтво, бо ж слово Боже несло людям *проповідники* (першими проповідниками були учні Христа – апостоли): *Спочатку було Слово. І Слово було до Бога. І Бог був*

Слово. Тому основним жанром риторики в часи середньовіччя стає проповідь. Класична проповідь полягала в цитуванні та роз'ясненні Євангелія (у перекладі 'євангеліє' – добра звістка) з повчальною метою. Ранні релігійно-повчальні промови були усними і мали тісний зв'язок з традицією пізнього античного красномовства. За спостереженнями дослідників, про засвоєння християнськими проповідниками прийомів азійської школи античної риторики свідчить наявність у проповідях *антитез, специфічної ритміки та мелодики* тексту, а також патетики. І

Іншими ознаками характеризується євангельська риторика. Хоч форма викладу Євангелій різна, та все ж дослідники вказують на те, що в цих культових текстах тісно переплелися іудейська та греко-римська риторичні традиції. Це, на думку вчених, проявляється у доборі мовних засобів та способах їх поєднання. Так, синтаксична форма євангельських заповідей блаженства, а також погроз на кшталт «*горе вам!*» характерна для іудейського фольклору, а от питання і відповіді Ісуса захиснику старої віри в Євангелії від Іоанна є типовою формою античної стоїчної діатриби (бесіди). Відмінності євангельської риторики та проповідницької зумовлені тим, що проповідники для навернення до християнства язичників мали шукати доступні й звичні римлянам і еллінам форми. Ці причини зумовили появу в посланнях апостолів Христових *афористичності, емоційності та експресивності*, що зближувало їх, з одного боку, з промовами античних риторів (зокрема стиль послань апостола Павла схожий на стиль промов Сенеки), а з іншого – з церковними проповідями.

Класиками християнської риторики (*гомілетики*) є Василій Великий, Григорій Богослов, Іоанн Златоуст – проповідники, які одержали освіту ще в язичницьких риторичних школах. У проповідях цих християнських ораторів органічно поєдналися риторичні традиції античності та біблійний ліризм.

У добу середньовіччя риторика була надбанням християнської церкви: ораторське мистецтво розвивалося на церковних кафедрах, в університетах та судах, а от політичне красномовство в цей період майже не існувало. Світське

ж красномовство в середні віки зводилася до панегіриків на честь правителів. Риторика поділялася на *змістову* (логос), *прикрашальну* (епідейктичну), *формальну* (схоластичну).

Видатні оратори ранньоукраїнської доби

Історичні умови розвитку української культури визначили її неперервний зв'язок з античністю. Активному поширенню міфології, філософії та художньої літератури Стародавніх Греції та Риму в українській культурі сприяли прийняття християнства та діяльність солунських братів Кирила і Мефодія, що заклали основи слов'янської писемності й переклали основну богословську літературу. З появою перекладного письменства відкрився більший доступ до скарбниць світової культури. Хроніки Іоанна Малали, Георгія Амартола, «Ізборник» (1073 р.) та ін. несли відомості про античну міфологію, науку і літературу. З цих джерел давньоруські книжники черпали знання ораторського мистецтва, знайомилися з сюжетами й образами античної та християнської міфологій. Так, «Ізборник» (1073 р.), що є копією болгарського оригіналу, перекладеного з грецької мови, – це свого роду енциклопедія візантійської вченості, бо містить уривки з церковних творів, історичних, філософських трактатів, а також з теорії риторики. У статті Георгія Хіровоска «Про образи», що входить до цієї пам'ятки, стисло називаються основні риторичні засоби – тропи і фігури, серед них добре відомі нам сьогодні *алегорія, метафора, метонімія, порівняння, гіпербола, іронія, плеоназм, перифраз, еліпсис* та ін. (всього 27). Відомості тодішньої науки, а також правила мовленнєвого етикету подавалися й у популярних на той час «Шестидневах», «Фізіологу», «Пчелі». Варто зауважити, що до XVII ст. підручників з риторики на Русі не було, але існували неписані практичні правила красномовства і мовленнєвої етики, засновані як на античній та християнській традиціях, так і на автохтонній слов'янській культурі. Підтвердженням цього є писемні пам'ятки, що дійшли до наших днів. З того, як побудовані твори оригінального письменства («Слово

про закон і благодать» Іларіона, «Послання» Кліма Смолятича, повчання Кирила Турівського, «Поучення» Володимира Мономаха, «Повість минулих літ», «Слово о полку Ігоревім» та ін.), які тропи і стилістичні фігури в них вживаються, можна зробити висновок, що їхні автори досконало володіли мистецтвом красномовства, знали секрети античної риторики і вміло використовували свій самобутній розвинутий фольклор, свою традиційну тропіку. Так, викінчена композиція «Слова про закон і благодать» митрополита Іларіона, наявність у тексті твору символів, тропів та стилістичних фігур візантійської риторики (символи: *місячне світло – старий завіт, сонячне світло – новий завіт, християнство*; паралелізми: *князь Володимир і Костянтин Великий, княгиня Ольга й цариця Олена*; тропи: *озеро закону, євангельське джерело, благодатна віра* та ін.) свідчать, що автору були добре відомі секрети античного красномовства.

Досконало володів теоріями античної та християнської риторик і Кирило Туровський. Його поетична майстерність, обдарованість та глибоке знання Святого Письма й візантійської риторики проявилися в численних проповідях, повчаннях, молитвах. Твори цього проповідника також насичені епітетами, порівняннями, метафорами, сповнені паралелізмів, антитез та різних символів: *трудящі бджоли монашого чину, орачі слова, духовне зерно, апостольські ріки* та ін.

Риторична школа Києво-Могилянської академії

У кінці XVI ст. рецепція античної спадщини українською культурою дійшла свого апогею. Низка українських письменників, серед них Герасим Смотрицький, Захарій Копистенський, обстоювали концепцію духовної спадкоємності між Стародавньою Грецією і Київською Руссю. На основі античного красномовства, а також гомілетики ранньоукраїнського періоду розвинулася вітчизняна риторика, яка зайняла чільне місце в освіті.

У XVII ст. в Україні відбувався бурхливий розвиток науки, освіти, поширювалося книгодрукування. З українських земель ученість ішла до

Московії, де тільки закінчилися Смутні часи, а освіта й наука були недостатньо розвинені. Риторика, що входила до «сімки вибраних наук», стала однією з основних навчальних дисциплін у школах України. У цей час з'являються перші східнослов'янські підручники з риторики – «Сказання про сім вільних мудростей», «Риторика» митрополита Макарія (атрибуція умовна) та ін. Їхні укладачі, маючи за зразок латиномовні трактати західноєвропейських теоретиків, написані на основі вчення Арістотеля, а також Цицерона та Квінтіліана, створювали оригінальні праці, наповнені власними спостереженнями над ораторським мистецтвом.

Провідним жанром в українській риторичі на той час була *проповідь*, значення якої «і за змістом, і за формою, і за суспільною функцією переросло рамки церковного учительства» (В. Кречотень). Виходячи за межі церковно-релігійної тематики, проповіді виконували просвітительські, морально-етичні, естетичні, політичні, філософські завдання, тому сучасні вчені називають їх *церковною публіцистикою*. Складати проповіді вчили і в Києво-Могилянській академії, де ораторському мистецтву приділялося багато уваги. Яскравими представниками проповідництва другої половини XVII – початку XVIII ст. були вихованці академії, а згодом і вчителі Інокентій Гізель, Лазар Баранович, Йоаникій Галятовський, Антоній Радивиловський, Стефан Яворський. Проповіді цих майстрів ораторської прози написані в бароковому стилі та сповнені *біблійних символів, метафор, оригінальних епітетів, порівнянь, урочистих протиставлень*. Зазначимо, що у «золотий вік» (XVII ст.) нашого письменства античні традиції були перенесені на терен естетики бароко, теорія якої відобразилася і в курсах риторики, що читалися в українських школах протягом XVII – XVIII ст. Праці Арістотеля, Гесіода, Езопа, Евріпіда, Лукіана, Сенеки, Овідія, Цицерона, Горація, Вергілія служили зразками для українських майстрів слова. З'явилися високохудожні твори, позначені впливом класичного риторичного мистецтва (твори Герасима Смотрицького, Кирила Транквіліона-Ставровецького, Захарія Копистенського та ін.). Йоаникія Галятовський уклав збірник проповідей «Ключ розуміння» і додав до нього теоретичний трактат

«Наука, альбо способ зложення казання», який, власне, став першим українським підручником гомілетики (церковної риторики). У своїй праці автор дає поради, як правильно «казанне учинити»: акцентує увагу на будові проповіді, в якій виділяє три основні частини: початок (ексордин), повість (наррація), кінець казання (конклюзія), та говорить про особливості викладу тієї чи іншої теми. Теорія казань Йоаникія Галятовського була довгий час популярною серед вченого слов'янського люду.

Інший вихованець і вчитель Києво-Могилянської академії Стефан Яворський, авторитет якого визнавався в усьому світі, написав у 1705 р. твір «Риторична рука», де коротко і чітко виклав теоретичні засади риторики, виділивши п'ять частин: винахід, розміщення, вітійство (розгорнутий опис тропів і фігур), пам'ять та виголошення. Ці частини ніби замкнені в міцній риторичній руці: визначення риторики написано на зап'ясті, а назви частин – на пальцях. Книга Стефана Яворського стала важливим внеском у розвиток проблем теоретичної і практичної риторики.

У риторичній XVIII ст. зберігалися барокові традиції попередньої епохи. Проте вже Феодан Прокопович, перейнявшись естетикою класицизму, розкритикував у курсі риторики, прочитаному в Києво-Могилянській академії, крайнощі барокового стилю. Основні питання цього курсу висвітлені у трактаті «Про риторичне мистецтво», створеному на засадах античної риторики і написаному за тодішньою науковою традицією латиною. У своїй праці Феодан Прокопович великого значення надавав теорії і методиці риторики. Основну частину його риторичного курсу складають розробки стилів і жанрів, композиції текстів, способів словесного вираження, риторичних фігур. Автор акцентував увагу і на чеснотах оратора, його майстерності, знаннях, бо «він замикає в межах свого слова всі важливі справи». Творча спадщина Феодана Прокоповича є безцінним надбанням східнослов'янської наукової думки.

Східнослов'янська риторика в XVIII – XIX ст.

Посібники з практичної риторики продовжували з'являтися на східнослов'янських теренах до середини XIX ст. Проте бездержавність українського народу та численні заборони вживати українську мову з боку чинних на той час урядів (низка указів російських царів про заборону української мови – Петра I (1720 р.), Катерини II (1754 р.), Валуєвський циркуляр (1863 р.), Емський указ (1876 р.), указ Миколи II (1914 р.) та ін., а також обмеження з боку польського, румунського, австро-угорського урядів на різних територіях України) спричинилися до відсталості в Україні розвитку науки в цілому і риторики зокрема. Праці, що виходили в цей час на підросійських територіях України, написані на матеріалі російської мови російськими вченими.

Неориторика в Україні

Незважаючи на велику увагу вчених XIX ст. до риторики, вона ще у XVIII ст. зблизилася з поетикою і з часом розчинилася у стилістиці. Такому перетворенню риторики сприяла надмірна увага до химерних, незвичних форм, до вишуканих виражальних засобів, що стало сприйматися як віджилый канон. У кінці XIX століття І. Франко, універсально мислячий учений і митець, розуміючи поезію як одну із форм красномовства, відзначав, що «поетична краса – се не є сама краса поетичної форми, ані нагромадження якихсь нібито естетичних і гарних образів, ані комбінація гучних слів. Усі ті складники тільки тоді творять дійсну красоту, коли являються частями вищої цілості – духовної краси, ідейної гармонії».

У новітню добу традиційні ідеї і методи риторики не просто відновлюються, а відбувається переосмислення її суті та можливостей. Свідченням цього є думка видатного французького поета і теоретика літератури Поля Валері, який визначав риторичну як: 1) мовленнєву модифікацію засвоєної мови; 2) науку про мовні відхилення; 3) мистецтво вербальних субституцій (скорочень з додаванням), покликаних служити оптимізації мовлення.

Неориторика розвивається на стику лінгвістики, логіки, теорії літератури, філософії. На жаль, на сьогодні не існує повного опису завдань цієї галузі знання, тому автори підручників і посібників самі визначають характер і обсяг навчально-методичного матеріалу. Сучасна риторика подається то як теорія аргументації, то як інвенція (відбір матеріалу для промови) і диспозиція (понятійний апарат мовця) чи акція (пластичний супровід промови) і меморія (тренування пам'яті), то як елокуція (опис тропів та фігур). Незважаючи на різні підходи і аспекти вивчення риторики, її нове розуміння в переважній більшості в основі має концепцію Арістотеля. Питання риторики в Україні висвітлюють праці Г. Сагач Л. Мацько, В. Молдован..... та ін. У західноєвропейській науці найбільшого поширення набула метариторика, в межах якої вивчається теорія риторики та інтерпретуються її поняття. Розвиток неориторики в країнах Західної Європи пов'язують з діяльністю Хаїма Перельмана (Бельгія), Ролана Барта(Франція), «групи мю» Льежського університету (Бельгія) та ін.

ТЕМА 4. ТЕОРІЯ АРГУМЕНТАЦІЇ

Аргументація – один із наріжних каменів риторики, оскільки висунення аргументів з метою переконання актуальні і в промові (монологічному мовленні), і в різних формах діалогу (діалогічному мовленні). З античних часів аргументації надавали великого значення та розробляли її теоретичні засади.

Аргументація передбачає не лише доведення тези або спростування антитези, а й переконання в істинності тези чи хибності антитези з використанням логічних і раціональних доказів.

Основними логічними засобами аргументації є *доведення і спростування*.

Структура доведення

Теза (грец. *thesis* – *положення, твердження*) – вербально оформлене ключове твердження, яке передбачає певне тлумачення фактів і додає нове до наявних знань; істинність тези необхідно доводити. Призначення тези у промові – мотивувати слухачів.

Аргумент (лат. *argumentum* – *показувати, з'ясовувати*) – вербально оформлене положення, за допомогою якого обґрунтовують тезу і яке має доказову силу, оскільки його істинність встановлена раніше.

Демонстрація (лат. *demonstratio* – *показування*) – характер логічного зв'язку між тезою і аргументами, спосіб доведення.

Приклад. *На планеті стає все гарячіше. Це вже очевидно для фермерів, чії посіви постраждали внаслідок аномальної спеки, яка охопила південну Європу, Азію та США цього літа. Це вже зрозуміло і працівникам лікарень, які намагалися впоратися з фізичними наслідками впливу перегріву на організм людини. І тим, хто втратив своє житло від лісових пожеж у південній Європі та США.*

Теза

Перше завдання при створенні тексту промови – обміркувати тезу.

Важливо, щоб теза була:

- ▶ істинною (зв'язок твердження з об'єктивною реальністю: переконаність оратора в тому, що говорить);

- ▶ чітко і точно сформульованою:

чіткість формулювання передбачає виваженість кожного слова в короткому тексті тези (теза – це, як правило, короткий текст), а також постановку кожного слова на суворо визначене місце в тексті,

точність передбачає: (1) точно сформулювати тезу для себе; (2) точно сформулювати її для слухачів; (3) поєднати 1 і 2 в єдиному тексті. Точно сформулювати тезу для промовця означає добре вдумався в тему, в саму тезу, щоб не залишилося внутрішніх інтелектуальних сумнівів. Переконати іншу людину вдасться тільки за наявності внутрішньої переконаності промовця в істинності своєї ідеї;

- ▶ дотриманою упродовж викладу («тримати тезу»).

Тезу формулюють за принципом актуального членування речення: тема (дане, відоме) – рема (нове).

Теза відрізняється від гасла (лозунгу). Гасло – заклик, коротка, чітка фраза, яка добре запам'ятовується і не потребує ніяких обґрунтувань або доведень ні для мовця, ні для слухачів.

Аргументи

Головним критерієм у доборі аргументів є наявність логічного зв'язку із тезою. Це означає, що той, хто прийме аргументи, має неодмінно визнати тезу. Якщо ж такий зв'язок відразу непомітний, то на нього необхідно вказати.

Обґрунтовують тезу також доказами. За своєю формою доказ – це логічно необхідний умовивід чи ланцюг таких умовиводів, які ведуть до істинних покликань на положення, яке доводять.

Розрізняють два види аргументів:

- ▶ логічні аргументи (аргументи до справи) – це аргументи по суті, звернені до раціональної складової свідомості адресата, пов'язані з логосом мови;
- ▶ емоційні аргументи (аргументи до людини) – це психологічні аргументи, пов'язані з пафосом і етосом мови.

Логічні аргументи поділяють на *власне логічні* і *фактологічні*.

Власне логічні аргументи звернені до раціо, до мислення адресата, засновані на законах логіки. До логічних аргументів відносять:

- *силлогізми* – логічно правильні висновки, що складаються з покликання і висновку. Наприклад: *Якщо вночі був приморозок, то на ранок на деревах паморозь. Сьогодні вранці дерева без паморозі. Отже, цієї ночі приморозку не було;*
- *аргументи-аналогії* – перенесення властивостей одного об'єкта на інший об'єкт того самого класу. Наприклад: *Високі досягнення в спорті не свідчать про здоров'я народу. Так само і прибутки олігархів не свідчать про здоров'я економіки;*
- *аксіоми і наукові закони*. Наприклад, у доведенні тези з біології можемо спиратися на теорію природного відбору Дарвіна або на закони спадковості Менделя.

Фактологічні аргументи підтверджують тезу шляхом звернення до досвіду, до достовірних знань. До фактологічних аргументів відносять: *покликання на факти, статистичні дані, свідчення, результати експериментів, особисті спостереження та ін.*

Більш переконливими є деталізовані, яскраві, образні факти та свідчення. Вони, незважаючи на їх спрямованість до раціональної свідомості адресата, вони служать засобом психологічного впливу.

Емоційні аргументи (психологічні аргументи) спрямовані на емоції і мораль адресата. До емоційних аргументів відносять: *покликання до авторитету, покликання на громадську думку, аргументи до обіцянок або погроз, аргументи до віри, до моралі, до краси, прогнози на майбутнє та ін.*

Логічні аргументи зазвичай потребують конкретизації і додаткового ілюстративного матеріалу. Ілюстрація – це факультативний елемент логічної схеми тексту, наочне, конкретно-образне представлення аргументу. У доборі ілюстрацій до аргументів актуальна порада Арістотеля: «Є два види прикладів: один вид – це випадки, які колись трапилися, інший – випадки, вигадані оратором. <...> Легше навести [приклад] вигадані, але корисніше порадити що-небудь, спираючись на факти».

Фактологічні і психологічні аргументи додаткових ілюстрацій НЕ потребують, оскільки за своєю суттю конкретні і наочні.

За аргументативною силою розрізняють сильні, слабкі і непереконливі аргументи.

Сильні аргументи (із поклинанням на джерело):

- точно встановлені факти і судження, що впливають із них;
- різного роду документи (закони, накази, розпорядження тощо), що є чинними на момент спілкування;
- висновки експертів;
- цитати із достовірних джерел;
- експериментально перевірені дані;
- показання свідків і очевидців подій;
- статистичні дані, результати досліджень.

Такі аргументи не викликають критики, їх важко спростувати, ними неможливо знехтувати.

Дослабких аргументів належать:

- доведення, версії чи узагальнення, зроблені на основі здогадів, пропозицій, відчуттів;
- доведення, що ґрунтуються на власних враженнях, бажаннях тощо;
- судження, вибудовані на алогізмах (сполученні суперечливих понять; свідомому порушенні логічних зв'язків);

- аналогії і непоказові приклади;
- тенденційно підібрані відступи і афоризми;
- висновки, що ґрунтуються на двох або кількох окремих фактах, зв'язок між якими незрозумілий без третього.

Ці аргументи викликають сумніви опонентів і спростування.

Непереконливі аргументи це:

- судження на основі підтасованих фактів;
- посилення на сумнівні, неперевірені джерела;
- вигадки, припущення;
- доведення, розраховані на забобони, невігластво;
- висновки, зроблені на основі фіктивних документів;
- брехливі заяви і свідчення;
- фальсифікація фактів.

Такі аргументи дають змогу викрити дискредитують оратора.

Види аргументації за кількістю позицій

- ▶ Однобічна – викладені аргументи або тільки «за», або тільки «проти».
- ▶ Двобічна – викладені протилежні погляди, але чітко представлена позиція автора.

Три типи демонстрації

1. Каузальна демонстрація спирається на причинно-наслідкові зв'язки.
2. Квалітативна, або симптоматична, демонстрація спирається на ознаки, якості або відношення об'єктів: «Судячи з акценту, це людина з ...».
3. У доказі за аналогією обґрунтовується подібність двох предметів на підставі того, що ці предмети мають ряд інших подібних ознак.

Види доведення за формою

Пряме доведення – тезу обґрунтовують аргументи без додаткових логічних побудов.

Непряме доведення – передбачає обґрунтування істинності тези шляхом спростування антитези (часто замість тези формулюють питання і відповідають на нього). Оскільки у непрямому доведенні використовують заперечення положення, що доводиться, то його називають «*доказ від протилежного*». Розмірковування з доказами від протилежного є провідним принципом ведення дискусії.

Загальні правила аргументації

1. Оптимальною вважають аргументацію із 3 аргументів, проте залежно від складності тези і обсягу тексту кількість аргументів може варіюватися від 1 до 5. Якщо аргументів більше п'яти, то вони сприймаються адресатом як єдиний масив, який заважає осмисленню кожного аргументу окремо. Один аргумент або два менші переконливі.
2. Кожен аргумент повинен бути пов'язаний з тезою, повинен підтверджувати тезу (це важливо з'ясувати в ході вертикальної перевірки логічної схеми тексту).
3. Аргументи не повинні дублювати один одного, не повинні суперечити один одному (це необхідно простежити в ході горизонтальної перевірки логічної схеми тексту).
4. Сила аргументу визначається з погляду його впливу на адресата і труднощів висунення зустрічного аргументу. Сильними аргументами вважають апеляції до законів, незаперечні факти, свідчення надійних свідків. Слабкі аргументи – це поодинокі приклади, думки анонімних або невідомих адресату авторитетів, а також аналогії.

5. Зверніть увагу: в публічному виступі аргументи слід формулювати чітко, коротко, у вигляді простих речень, причому кожен аргумент бажано позначити окремо або й пронумерувати.

Не є аргументами, а отже і не переконують твердження на кшталт: «більшість підтримує» (голосування, а не аргументація), «це важлива тема», «це корисно/шкідливо» (не пояснює, чому), «мені подобається», «це цікаво» (особисті вподобання не є аргументом).

Помилки аргументації

► Помилки в тезі:

- відступ від тези (доведення замість вихідної тези, подібної або пов'язаної з нею, або такої, що не має видимого зв'язку);
- підміна тези (промовець, усвідомлюючи, що він не може довести вихідну тезу, переводить мову в інше русло);
- утрата тези (відхід у міркуваннях від вихідної тези так далеко, що вона втрачається).

► Помилки в аргументах:

- помилковий доказ (коли аргумент є помилковою думкою);
- довільний доказ (який не є помилковим, але вимагає доказу сам собою).

► Помилки в демонстрації (формі і способах доведення):

- теза не впливає з доказів, що наводяться у міркуванні.
- хаотичні, аморфні (розпливчасті) міркування, які ґрунтуються на психологічних асоціаціях, а не логічних зв'язках. За формою вони схожі на докази, оскільки містять конструкції зі словами: *відповідно...*, *отже...*, *з цього випливає...* тощо, проте ці міркування до доказів не належать.

Спростування

Вміння переконувати передбачає не тільки доведення істинності суджень, а й спростування поглядів опонента, доказ хибності твердження співрозмовника. Спростування передбачає встановлення помилковості або необґрунтованості основоположного твердження (тези) і руйнування вибудованої аргументації його. Доведення і спростування різноспрямовані щодо тези: доведення конструктивно обґрунтовує певну ідею, спростування критично оцінює її.

Спростування – це вияв незгоди, під час якого розкривають порушення правил дедукції, вказують на логічну помилку та помилковість наведених фактів тощо, вдаючись до твердої і раціональної аргументації, а не до образ. Специфіку спростування відбивають три верхні частини піраміди незгоди Грема.

Діаграма відбиває рівні аргументації, а отже і позицію людини, що висуває аргументи. На вершині піраміди – сильні аргументи, а в основі – слабкі і банальні аргументи, образи.

Способи спростування, які відповідають верхнім рівням піраміди: *критика запропонованого рішення, критика аргументів, доведення непереконливості демонстрації.*

Ефективним способом спростування є критика запропонованого рішення, тобто гостра форма оцінювання тези (теорії) з погляду джерела інформації, внутрішньої несуперечливості, відповідності фактам, практичної цінності, співвідношення з інтересами класів, груп, індивіда тощо. Застосування її вважається грамотним прийомом ведення суперечки.

До цього способу часто вдаються в публічних виступах, відкритих диспутах і дискусіях. Реальні факти, явища, події, статистичні дані, результати досліджень, які суперечать тезі, переконливо спростовують її.

Критика аргументів є менш ефективним способом спростування. Учасник суперечки, показуючи хибність або необґрунтованість аргументів, наводить супротивника на думку, що висунута теза недоведена.

Важливу роль у суперечці відіграє доведення непереконливості демонстрації, тобто того, що теза логічно не випливає із аргументів. Цей спосіб, як і попередній, руйнує структуру доведення, свідчить про необґрунтованість тези, але саму тезу не спростовує, тому результати суперечки з приводу доказів не слід переносити на істинність вихідної думки. Досвідчені оратори зазвичай використовують в суперечці не один, а два або три способи спростування.

Тема 5. Публічний виступ

Усна публічна мова – одна з найдавніших форм соціальної комунікації. Сформована в античні часи культура публічної мови стала основою гуманітарного розвитку Європи з часів Ренесансу аж до XVIII ст. У наш час публічні виступи є невід'ємною частиною ділової комунікації. Публічний виступ – це різновид усного спілкування оратора з аудиторією

Публічна промова

Публічною називають промову, виголошену перед слухачами з метою донести інформацію, мотивувати, переконати. Різновидами публічної промови є доповідь (наукова, ділова, звітна), презентація, власне промова (мотивувальна, інавгураційна, політична, судова), публічна заява, лекція, проповідь тощо.

Публічну промову будують у формі розгорнутого монологу, який адресують широкому колу слухачів та розраховують на їхню безпосередню реакцію. Це індивідуальна мовленнєва діяльність, своєрідна творчість, заснована на широкій ерудиції, вузькоспеціальних знаннях, комунікативних уміннях і навичках оратора.

Якісна публічна промова має відповідати таким головним критеріям:

- а) стосуватися нагальних проблем сьогодення та пропонувати шляхи їх розв'язання;
- б) ґрунтуватися на раціональних, логічних знаннях;
- в) відповідати потребам і культурі цільової аудиторії, вираженій у системі цінностей і норм поведінки;
- г) виражати глибоку переконаність оратора.

Темою публічних промов здебільшого є важливі і часто складні для вирішення питання суспільно-політичного, громадського чи виробничого життя, які потребують публічного визнання чи заперечення, доведення чи спростування, розв'язання конфлікту, правильного вибору. Найгарячішими є тимчасово злободенні теми, які викликають гострі дискусії в соціумі. Тему промови обирають і висвітлюють з урахуванням потреб, а також культури цільової аудиторії. Мотиваційний оратор Д. Карнегі наголошував, що людям легше порозумітися, якщо вони виявляють велику і щирю увагу до проблем співрозмовника.

Оратор пропонує власне бачення проблеми і способів її розв'язання та прагне переконати слухачів в правильності своєї позиції.

Переконливість публічної промови забезпечують чітка структура, ясність і доступність викладу, аргументованість тверджень, експресивність.

Чітка структура робить виклад логічним, а виступ цілісним; допомагає тримати увагу слухача та спрямовувати рух його думок у потрібному оратору напрямку. Зрозумілість мовлення економить мисленнєві зусилля слухачів та сприяє концентрації їх уваги на важливих деталях виступу. Правильно підібрані аргументи для обґрунтування ключових тез, а також використання фактів і положень, які не потребують обґрунтування, посилення на авторитетні джерела, точні цитати і афоризми, результати досліджень, статистичні дані тощо підсилюють аналітичний аспект промови, її інформативну значущість і коментаторську позицію оратора. Експресивне, емоційно насажене мовлення збуджує увагу слухачів, викликає певні емоційні реакції, що сприяє підтриманню контакту з аудиторією та донесенню інформації.

Публічна промова має писемно-усну форму реалізації, що передбачає написання тексту на підготовчому етапі та виголошення його на фінальному етапі. Робота над текстом промови на підготовчому етапі допомагає досягнути

логічності, несуперечливості викладу, сформулювати виважені твердження, а також запобігти неприємним несподіванкам під час виступу. На думку досвідчених ораторів, варто регулярно занотовувати свої думки й аналізувати їх. Це відшліфовує вміння формулювати думку, а факти, зафіксовані на папері, значно легше аналізувати.

Добре підготовлений текст виголошують імпровізуючи, але в окремих випадках його зачитують. Імпровізація під час виголошення промови надає всьому виступу легкості, невимушеності. Водночас імпровізація буде вдалою тільки за умови доброї попередньої підготовки.

Про значення імпровізації під час промови В. Гюго писав: «Імпровізація – не що інше, як раптове і довільне відкриття резервуару, який називається мозком, але треба, щоб цей резервуар був повний, від повноти думки залежить багатство мовлення. По суті, те, що Ви імпровізуєте, здається новим для слухачів, але є старим для Вас; говорить добре той, хто поширює роздуми цілого дня, тижня, місяця, а іноді і цілого свого життя у мовленні, яке триває годину».

Писемно-усна форма реалізації промови надає їй книжно-розмовних ознак. *Книжний характер публічної промови* виявляється у дотриманні норм літературної мови, структурованості, логічності, точності і лаконічності викладу, вмотивованому вживанні термінів і засобів експресивності. На стилістичний колорит тексту впливає також сфера комунікації (офіційно-ділова, виробнича, політична промова, навчальне, судове красномовство тощо).

Розмовний характер публічної промови виявляється передусім у її усній формі, що допускає вживання розмовних елементів та актуалізує паралінгвальні засоби комунікації, які впливають на слухачів і здатні активізувати їх сприймання та пізнавальну і творчу діяльність.

Успіх публічного виступу залежить від ретельності підготовки промови, а саме якості та ефективності тексту, та майстерності її виголошення, тобто рівня ораторських навичок.

Види публічних промов

За сферою комунікації публічні промови поділяють на: наукові, ділові, інформаційно-пропагандистські, соціально-побутові, церковно-релігійні. Відповідно виокремлюють такі роди красномовства: академічне, соціально-політичне, дипломатичне, судове, соціально-побутове та духовне (церковно-богословське). Кожен з цих родів на основі конкретних ознак поділяють на види. Цей поділ має ситуативно-тематичний характер, оскільки в ньому враховується ситуація виступу, тема і мета.

Рід публічного красномовства	Вид промови
Академічне красномовство	наукова доповідь, лекція, науковий огляд, наукове повідомлення, науково-популярна лекція.
Соціально-політичне красномовство	звітна доповідь на зборах (конференції, з'їзді), доповіді на соціально-політичні, політично-економічні, екологічні, соціально-культурні, морально-етичні теми, парламентський виступ, мітингова промова, військово-патріотична промова, агітаційна промова, політичний огляд.
Дипломатичне красномовство	промови на міжнародних та міждержавних конференціях, зборах, засіданнях, зустрічах тощо.
Судове красномовство	промова державного обвинувача, захисна (адвокатська) промова, самозахисна промова, промова громадського обвинувача, промова громадського захисника, промова цивільного позивача.
Соціально-побутове красномовство	ювілейна промова, застільне слово похоронна промова.
Церковно-богословське красномовство	проповідь, різні види лекцій, які використовують у духовних семінаріях і академіях, промова на соборах, присвячених різним теологічним проблемам, тлумаченню тих чи тих канонів, апостольських послань тощо.

Академічне красномовство – це професійне публічне спілкування, спрямоване на формування і розвиток наукового світогляду, характеризується науковим викладом, глибокою аргументованістю, логічною культурою. Академічними промовами є наукова доповідь, лекція, науковий огляд, наукове повідомлення, науково-популярна лекція.

Наукові доповіді, огляди, повідомлення, лекції містять теоретичні положення з актуальної проблеми чи питання, докази і факти, ілюстративний

матеріал. Для них характерний об'єктивний, глибокий, добре аргументований виклад матеріалу. Вони позбавлені емоцій, але логічні, насичені доказовістю. Образ промовця здебільшого у всьому стриманий. Такі промови, як правило, монологічні.

Науково-популярні лекції мають об'єктивний й логічний виклад, але водночас містять розлогі пояснення та емоційно-експресивні доповнення, що допомагає активізувати сприйняття слухачів. Існують лекція-презентація, лекція-огляд, лекція-бесіда, лекція-інструктаж, лекція-інформація, лекція-підсумок тощо, які відрізняються за структурою та застосованими прийомами активізації перцептивно-пізнавальних можливостей реципієнтів. *Лекція-презентація* – це розповідь з демонстрацією того, що і в який спосіб слід робити. Сутність *лекції-інформації* полягає в послідовному викладі теоретичних положень з великим фактажем. *Лекція-бесіда* передбачає вмілу комбінацію монологу і діалогу, що значно активізує увагу і мислення слухачів, робить їх співучасниками творчого пізнання.

До якого б виду не належала лекція, вона вибудована за певним планом з використанням різноманітних риторичних засобів активізації уваги слухачів.

Соціально-політичне красномовство характеризується оцінністю та обґрунтованістю, гостротою порушених соціально-політичних питань, часто пафосністю. Політичні, агітаційні виступи були частиною суспільно-політичного життя ще в античні часи. У демократичному суспільстві цей рід промов набув особливо великого значення. Публічні виступи керівників держав, парламентаріїв, громадських діячів, активістів (політичних і екологічних) здатні стимулювати ті чи ті соціальні рухи, вплинути на подолання або появу соціальної напруги, призвести до значних соціальних змін. Одними з ключових чинників, які впливають на масового слухача, є натхненність оратора та емоційність його промови, що виявляється насамперед у просодичному оформленні та лексичних засобах.

Дипломатичне красномовство спрямоване на налагодження або збереження добросусідських відносин між державами. До нього належать

промови на міжнародних та міждержавних конференціях, зборах, засіданнях, зустрічах тощо. Спілкування в дипломатичній сфері регламентує дипломатичний протокол – сукупність загальноприйнятих правил, традицій, умовностей обов'язкових для дотримання урядами, дипломатичними представництвами, відомствами закордонних справ, офіційними особами, дипломатами в міжнародному просторі. Окрім правил, що регулюють реакції, дії, вчинки, поведінку, дипломатичний протокол містить морально-етичні рекомендації і мовний етикет.

Для дипломатичних промов обов'язковою є «міжнародна ввічливість», повага і шана до всього, що представляє і символізує свою державу і державу партнера. Це виявляється через мовні формули міжнародної і національної ввічливості та компліментів, без яких немислиме дипломатичне спілкування.

Судове красномовство – це промови, звернені до суду та інших учасників судочинства і присутніх при розгляді кримінальної, цивільної, адміністративної справи, що містять висновки щодо тієї чи тієї справи. Існують обвинувальна (прокурорська) промова, захисна (адвокатська) промова, самозахисна промова, промова громадського обвинувача, промова громадського захисника, промова цивільного позивача. Кожен із названих видів має специфічну етичну рамку і відповідні мовні формули.

Судове красномовство, як і політичне, є одним із найдавніших видів ораторського мистецтва. У правовій державі судові промови відіграють важливу роль, оскільки впливають на формування внутрішнього переконання судді, допомагають суду глибше розібратися у справі, всебічно, повно й об'єктивно дослідити її, встановити істину і прийняти правильне рішення. Тому необхідною умовою успішної професійної діяльності правника є поєднання фахових знань з майстерним володінням словом.

Будь-яка судова промова ґрунтується на психологічних, етичних і логічних засадах. Саме судове засідання є передусім психологічним актом, бо на нього істотно впливають психологічний стан учасників, ставлення присутніх до результатів слідства, особливості сприйняття інформації, переконаність чи

сумніви у правильності зроблених висновків тощо. Промови обох сторін (обвинувача і захисника) стосуються долі особи, що стала об'єктом юридично-правової і судово-процесуальної характеристики й оцінки. Але ці ж промови звернені до суддів, до совісті і свідомості громадськості. На результат судового засідання значною мірою впливають психологічні якості промовця та особливості сприйняття промови слухачами.

Отже, судова промова – це важлива форма відстоювання учасниками судочинства своїх процесуальних позицій. Промова кожного учасника дебатів має містити не лише відомості про досліджувані події, а й дані, які підтверджують правильність тлумачення цих подій, обґрунтованість висновків і пропозицій, тобто промова повинна бути аргументованою, доказовою, переконливою.

Соціально-побутове красномовство – це промови з приводу важливої життєвої події, які мають виразно окреслений національний характер, відбивають і розвивають традиції і звичаї народу. До цього роду красномовства належать ювілейна, або похвальна, промова, застільне слово, або тост, а також похоронна, або поминальна, промова, складати і виголошувати які почали в більшості народів світу здавна. Велеречивими промовами завжди супроводжуються родини, хрестини, сватання, заручини, одруження, ювілеї, віншування й привітання зі святами та пам'ятними подіями і датами. Здебільшого ці промови спонтанні і невеликі за обсягом, але емоційно насажені. Проте в окремих випадках це можуть бути заздалегідь підготовлені тексти. Соціально-побутове красномовство має масовий характер і помітний вплив на культуру суспільства.

За ступенем офіційності розрізняють *офіційне соціально-побутове красномовство* і *неофіційне соціально-побутове красномовство*. Офіційне соціально-побутове красномовство розглядають як рід професійної публічної мови, а неофіційне належить до публічної мови, але не професійної, за винятком обрядово-ритуальних промов, які виголошують професійні розпорядники (тамада, сваха, шоумен та ін.).

Церковно-богословське красномовство наявне в християнських церковних відправах та проповідницькій діяльності. Основним видом церковно-богословського красномовства є проповідь, яку виголошують на релігійному зібранні з метою закликати невір'ян до віри і покаяння; повчати і утверджувати вірян у вірі і добродетельності; роз'яснювати вчення Христа. Існують також інші види промов, які виголошують у духовних семінаріях і академіях, на соборах, присвячених різним теологічним проблемам, тлумаченню канонів, апостольських послань тощо.

Значне видове різноманіття сучасних промов не підлягає чіткій і всеохопній класифікації. Наведений огляд стосується лише частини наявних видів красномовства, залишаючи поза увагою репліку, довідку, інтерв'ю, види публічної мови, застосовувані на прес-конференції, за «круглим столом» та ін. Але загалом запропонований родо-видовий поділ формує уявлення про сучасну професійну публічну мову.

Етапи роботи над текстом промови

Добре підготовлена промова – це частина успіху майбутнього виступу.

Риторичний канон передбачає кілька основних етапів роботи над промовою:

- винайдення, або інвенція, вказує на необхідність завчасного формування задуму, визначення теми, ідеї, мети, побудову концепції, збір, систематизацію і критичний аналіз необхідного для майбутньої промови матеріалу, досягнення максимальної обізнаності в темі;
- розташування, або диспозиція, – це етап обмірковування матеріалу, структурування його, доповнення коментарями;
- написання тексту, або елокуція, окреслює етап роботи над мовно-стилістичним оформленням основної частини, першою редакцією ключових слів, формуванням вступу і кінцівки, остаточною редакцією тексту;

- запам'ятовування, або меморія, акцентує необхідність запам'ятовування написаного тексту та риторичного опанування його, тобто виділення місць, де необхідні паузи, модуляції голосу, невербальна підтримка тексту та інші елементи індивідуального ораторського стилю;

- публічне виголошення промови, або акція, це кульмінаційний етап, на якому важливі інтонування тексту, темп мовлення, дихання, тембр голосу і його звучність, дикція, володіння орфоепічними навичками вимови звуків і звукосполучень, структурно-інтонаційне та логічне наголошування, використання жестів, міміки, поза промовця, його манери, зовнішність, контакт із аудиторією тощо;

- самоаналіз власних успіхів та невдач, або рефлексія, – фінальний етап роботи над промовою.

Це загальні правила риторичної науки, які стосуються підготовки будь-якої промови. Якщо знехтувати хоча б одним із них, промова буде невдалою.

Етапи роботи над промовою можна представити й інакше, виокремивши докомунікативну, комунікативну і посткомунікативну фази, як це показано на схемі:

Готувати промову – важливий і відповідальний етап роботи для будь-якого оратора, особливо початківця. Ця робота потребує зосередженості, натхнення, вдумливості, цілеспрямованості, наполегливості, допитливості, терпіння, а також ґрунтовних професійних знань, широкої ерудиції, мовної майстерності, комунікативної компетенції. Це творчий процес, який приносить радість, пробуджує фантазію, стимулює мислення.

Структура промови

Класична структура промови передбачає наявність вступу, основної частини, яка в свою чергу ділиться на кілька менших частин, та висновків. Дотримуватися трикомпонентної будови казання (проповіді) рекомендував також Йоаникій Галятовський, один з ректорів Києво-Могилянської академії, виділяючи екзордіум (вступ), нарацію (виклад проблеми), конклюдію (висновок). Кожна частина промови важлива і має своє призначення, що впливає на зміст і оформлення матеріалу. Структурування промови зумовлене специфікою сприймання інформації людиною.

Структура тексту промови

Призначення вступу – захопити увагу слухачів, тому його варто готувати дуже ретельно, продумуючи не тільки текст, а й поведінку оратора під час виступу. На цьому етапі промови важливо переконати слухачів, що вони отримають корисну інформацію і їм буде цікаво.

Усний виступ традиційно розпочинають із привітання, яке інколи замінюють або доповнюють компліментом аудиторії (*Добрий день! Радий/а вітати всіх присутніх тощо*).

Наступний крок – встановлення контакту з аудиторією (фундамент виступу). Для цього необхідно:

- актуалізувати емоції присутніх;
- зібрати аудиторію, якщо ще не зібрана (хтось займається своїми справами, розмовляє з сусідом або ще на перерві);
- актуалізувати власні емоції;
- співналаштуватися з аудиторією.

Активізувати увагу слухачів можна *жартом, цікавим історичним фактом чи життєвою подією, інтерактивом (запитанням до аудиторії), риторичним запитанням, актуальним твердженням або заявою, цитатою, притчею*.

На цьому ж етапі варто зробити самопрезентацію, представити компанію, якщо цього не зробив хтось інший раніше (наприклад: *Я працюю ... років у цій сфері; Я маю такі успіхи...* тощо).

Ще один важливий крок – оголошення мети виступу з акцентом на тому, чим промова може бути корисною для слухачів. Під час формулювання мети не варто вживати слова: «*Я хочу...*», «*Ви повинні...*» тощо.

Після цього можна анонсувати ключові ідеї промови. Проте не варто оголошувати пункти і підпункти виступу, оскільки це не цікавить аудиторію. Варто пам'ятати, що перші хвилини визначають інтерес до промови, тому не варто затягувати вступ, розповідаючи довгі історії та даючи розлогі пояснення.

Приклад вступу із промови популярної телеведучої Опри Вінфрі під час вручення премії Золотий глобус (2018 р.):

Ох, дякую! Дякую вам усім. Добре, добре, дякую, Різ. У 1964 році я була маленькою дівчинкою і, сидячи на лінолеумній підлозі в будинку моєї матері у Мілуокі, дивилася, як Енн Бенкрофт на 36-й церемонії Кіноакадемії вручає *Оскар* за найкращу чоловічу роль. Вона відкрила конверт і сказала слова, які увійшли в історію: «Переможець – Сідні Пуатьє». На сцену піднявся найелегантніший чоловік, якого я коли-небудь бачила. Краватка в нього була біла, а шкіра - звісно, чорна. Я ніколи не бачила, щоб чорношкіру людину так вшановували. Багато-багато разів я намагалася пояснити, що це значило для маленької дівчинки, яка дивилася церемонію, сидячи на дешевому лінолеумі, а її мати прийшла з роботи, смертельно втомлена від прибирання в чужих будинках. Можу лише процитувати слова Сідні з *Польових лілій*: «Амін, амін, амін, амін». У 1982 році Сідні отримав премію імені Сесіла ДеМілля теж тут, на церемонії *Золотий глобус*, і я ясно усвідомлюю, що прямо зараз якісь маленькі дівчатка дивляться, як я, перша в історії чорношкіра жінка, отримую ту саму нагороду.

Основна частина розкриває зміст промови. Мета основної частини – переконати слухачів. Інформацію в основній частині варто подавати смисловими блоками, у кожному з яких має бути теза і щонайменше два аргументи (але не більше п'яти) на підтвердження цієї тези. Смислові блоки мають бути пов'язані між собою безпосередньо або опосередковано через тему

промови. Завершувати блок доцільно висновком. Оптимальна кількість блоків три, але їх може бути і більше.

Теми смислових блоків – це підтеми загальної теми промови. Розташовувати блоки краще у логічному порядку, пояснюючи важливість кожного. Вибір аргументів залежить від унікальності ідеї та потреб слухачів. Аргументи будуть переконливими, якщо ґрунтуватимуться не тільки на логіці, а й на емоціях.

Під час викладу основної частини важливо утримувати увагу слухачів. З цією метою можна створювати інтригу, застосовувати гумор, активізувати аудиторію питаннями, використовувати образи, порівняння, наводити цитати, неординарно трактувати загальновідомі факти тощо.

Висновки – це підсумок сказаного, узагальнення думок, висловлених в основній частині. Тому у висновках стисло, але не дослівно повторюють основні положення промови та аргументи до них, акцентують на основній думці. У завершальній частині промови, якщо потрібно, також формулюють заклик до дії, але не в директивній формі, а апелюючи до високих цінностей.

Готуючи промову, варто пам'ятати **три золоті правила риторики**

- ▶ кожне положення (теза) промови має бути доведене;
- ▶ промова, струнко й витончено побудована, має бути гідно виголошена;
- ▶ план промови повинен бути підготовлений на основі античної епістемі, тобто промова має принести слухачам естетичне задоволення і максимум користі.

Приклад завершення промови Опри Вінфрі під час вручення премії Золотий глобус (2018 р.):

Я хочу сказати всім дівчаткам, які дивляться на мене, що новий день вже на горизонті! І що коли він, нарешті, настане, то це станеться завдяки чудовим жінкам, багато з яких зараз у цій залі, і деяким феноменальним чоловікам, які ведуть запеклу боротьбу, щоб, коли вони стануть лідерами та поведуть нас у майбутнє, нікому більше не доводилося говорити «Я теж». Дякуємо.

Відомо, що слова, сказані наприкінці, запам'ятовуються надовго. Це зобов'язує оратора ретельно продумувати кінцівку промови, щоб зосередити в ній силу емоційного впливу.

Тема 6. Виголошення промови

Кульмінаційний етап роботи оратора – виголошення промови. Визначальними для нього є умови спілкування, зокрема простір, де буде відбуватися виступ; характеристики оратора і аудиторії, публічне висловлення і паралінгвальний супровід (інтонування, техніка дихання і техніка мовлення, в тому числі й дикція, кінесика), тобто все те, що дає змогу, як говорив Цицерон, «гідно» виголосити промову.

Простір

Вплив умов спілкування на успішність промови помітили давно. Чи не найбільш уважними до місця і простору виявилися давні китайці, досвід яких сконцентровано у вченні фен-шуй. Тепер до їхнього досвіду досить часто звертаються, коли облаштовують приміщення для соціальної комунікації. Фасилітаторка Патриція Туекке наголошує: «Кожен простір передає певну атмосферу та клімат. Прислухайтесь до різних почуттів, які ви переживаєте, коли входите до собору, заводу/фабрики, судової зали, зали засідань, кімнати для медитації чи гімназії. Деякі простори викликають переживання спокою й гармонії, інші породжують відчуття цілеспрямованої діяльності, деякі – хаотичної енергії, інші – відчуття благоговіння.

Кожен простір має особливу енергію, що її відчують ті, хто до нього приходить. Формат та облаштування місць для зустрічей несуть повідомлення про вид активності та поведінки, які є доречними для цього, і мають помітний вплив на тих, хто до нього входить».

Оратор у більшості випадків не має змоги робити дизайн простору, але врахування його специфіки додає впевненості під час виступу. Наприклад, у залах засідань різного типу та навчальних аудиторіях місце для виступу передбачено в передній частині, до якої спрямовані місця слухачів. Відповідно промовець перебуває в центрі уваги присутніх і є ключовою постаттю впродовж усього виступу. «Організація простору в стилі театру чи навчальної аудиторії несе в собі повідомлення про те, що є хтось навпроти інших, хто має сказати щось чи навчити інших, за мінімальної участі останніх.

Облаштування столу / кафедри в передній частині зали повідомляє, що мудрість належить декільком експертам, а не слухачам.

Облаштування простору в стилі типової зали засідань – зазвичай навколо довгого, вузького столу, – вказує на те, що від учасників очікують певної рівноправної участі; водночас, людиною, яку видно й чути найкраще, є той, хто сидить на чолі столу, – зазвичай це голова засідання.

Таке облаштування простору передбачає, що події розгортатимуться в передній частині приміщення, куди спрямовані увага та енергія групи, переважно, навколо однієї особи, ведучого, – і це спілкування буде одностороннім: від ведучого до учасників» (П. Туекке).

Специфіку дизайну простору важливо враховувати ще на етапі підготовки промови, щоб узгодити ідею і зміст виступу з простором. Якщо місце для оратора не відведене, то необхідно ретельно вибрати його, враховуючи те, що воно має бути посередині та на відстані не менше трьох метрів до першого ряду слухачів. Працювати із простором можна і під час виступу, якщо це відповідає його меті і формату. Наприклад, щоб акцентувати якусь думку, оратор може змінити розміщення стільців або інших невеликих речей. Водночас такі дії мають бути продуманими і коректними, інакше вони можуть мати негативний ефект.

Зони міжособистісного спілкування:

- інтимна зона (у радіусі до 0,5 м, спілкуються найближчі люди);

- зона особистого спілкування (від 0,5 м до 1,5 м, спілкуються добре знайомі люди);
- зона соціального спілкування (від 1,5 м до 3 м, спілкуються ділові партнери на переговорах);
- зона публічного спілкування (більше 3 м, характерна для публічних виступів).

Вміння працювати з простором належить до професійних якостей оратора та є показником його впевненості і досвідченості.

Оратор

Якими б комфортними не були умови спілкування, і яким би якісним не був текст промови, успіх виступу залежить від оратора, його майстерності виступати перед широким загалом.

Марк Туллій Цицерон вважав, що: «Оратор – це той, хто будь-яке питання (1) викладе зі знанням справи (2), струнко (3) і витончено (4), з гідністю при виконанні (5)».

Класична риторика Давньої Греції і Давнього Риму, яка була зосереджена на досконалості промови, висувала суворі вимоги також до оратора. У давньогрецькій риторичній теорії основним завданням якої було переконувати слухачів засобами живого слова, ключовими рисами оратора вважали *привітність, добродійність, здатність викликати довіру у слухачів*, тобто оратор мав бути таким, щоб люди з приємністю його слухали і прийняли його ідеї. Крім того, оскільки антична риторика була своєрідним поєднанням логосу (думки і слова), філософії, теорії пізнання світу, то ритор мав бути *високоосвіченою, талановитою і фізично досконалою людиною*.

Більшість вимог античних і середньовічних теоретиків красномовства до оратора не втратили актуальності і сьогодні. Сучасний промовець, який знає й дотримується їх, може легко встановлювати комунікативний контакт з аудиторією, впливати на слухачів і досягати бажаного результату.

Оратор справляє певне враження на слухачів уже з перших хвилин своєї появи перед ними. Зовнішність, поведінка, жести й міміка промовця впливають на присутніх і визначають їх готовність слухати й сприймати почуте.

«Звук голосу, очі і весь вигляд промовця є не менше красномовними, аніж його слова» Франсуа де Ларошфуко.

Зовнішність оратора має відповідати формату спілкування і водночас бути привабливою. Одяг та аксесуари не повинні відволікати увагу слухачів, оскільки це негативно позначається на довірі до сказаного оратором. Важливо пам'ятати, що одяг презентує людину, несе різнопланову інформацію про неї. Тому до вибору його варто ставитися прискіпливо і вдумливо, враховуючи ситуацію і умови спілкування. Для публічного виступу найбільше підходить діловий костюм або популярний нині діловий повсякденний одяг (business casual). Одяг має бути зручним та відповідати віку. Колір одягу радять обирати нейтральний або традиційний темний (темно-синій, коричневий, темно-сірий, але не чорний). Допустиме також контрастне поєднання кольорів. Взуття має гармонувати з одягом.

Манери оратора не менш важливі для успішного публічного виступу, ніж зовнішність.

Оратор має дотримуватися правил ділового етикету, тобто з повагою ставитися до слухачів, не зловживати їх увагою, ввічливо й тактовно реагувати на запитання й зауваження. Водночас він має бути натхненним і енергійним, перебувати в ресурсному стані.

Від оратора значною мірою залежить атмосфера, яка пануватиме впродовж виступу. Важливо, щоб вона була дружньою, доброзичливою і водночас діловою. Працювати над цим варто уже з перших хвилин вступу, звертаючись до слухачів з вітальним словом та виражаючи дружню прихильність, доброзичливість. Якщо оратор не був представлений, то він має представити себе сам, у чому теж виявляється його контактність і ввічливість. Закінчують виступ етикетними формулами, серед яких найпоширенішим є лаконічне *Дякую за увагу*.

Голос оратора

Вплив промови на слухачів істотно залежить від голосу оратора. Помічено, що люди підсвідомо більше довіряють промовцям із низькими та глибокими голосами. Проте оратори, які мають інші характеристики голосу, також можуть зацікавити аудиторію. Єдиного правильного голосу оратора не існує, але певні його властивості усе ж необхідні.

Голос професійного оратора має бути сильним, інтонаційно виразним, досить низьким, чітким, вільним і звучати в помірному темпі.

Гучність голосу дуже важлива у культурі живого спілкування, оскільки виявляє психоемоційний стан людини і впливає на контакт із слухачами. Силу голосу можна диференціювати за шкалою «тихо – середньо – гучно». Тихий голос оратора змушує присутніх дослухатися до сказаного, що швидко втомлює, викликає роздратування і спричиняє втрату зацікавленості. Занадто гучний голос привертає увагу слухачів, але також швидко втомлює, до того ж він асоціюється з агресивною поведінкою. Тому говорити варто із середньою, оптимальною в конкретних умовах гучністю, за потреби підсилюючи або стишуючи голос. Тихим або гучним голосом можна виділити важливі думки, а також активізувати аудиторію. Стишений голос надає повідомленню колориту секретності, і тим зацікавлює слухача та заохочує його дослухатися, а підвищений додає експресії висловленню. Сила голосу залежить від характеру, виховання, ситуації мовлення, проте її можна тренувати, виконуючи спеціальні вправи.

Гучність голосу визначають (а) глибина дихання, (б) частота дихання і (в) контроль дихання. Голос оратора повинен іти з глибини, а це можливо при повному і глибокому диханні. Під час природних пауз потрібно не хапати ротом повітря, а робити повноцінний вдих. Тримати необхідний запас повітря допомагає в міру часте дихання. Регулюючи кількість виштовханого із легень повітря, яке тисне на голосові зв'язки, задають інтенсивність, інтервали і протяжність звучання голосу. Не слід затискати голос й говорити самими зв'язками, оскільки це швидко виснажує. Загалом повноцінне дихання

стабілізує фізичний і психічний стан, що безпосередньо позначається на звучанні голосу.

Темп – це часова характеристика мовлення, його швидкість. Гарна дикція безпосередньо пов'язана із темпом. Кожен мовець має індивідуальний темп, зумовлений його мовленнєвою звичкою, психічним складом, ступенем володіння мовою, національною мовною традицією. Розрізняють повільний, уповільнений, середній, пришвидшений, швидкий темп.

Повільний темп оратора розслабляє, заколисує слухачів, притуплює їх інтелектуальну діяльність, а надто швидкий сприймається як несерйозний, дразливий, слухачі не встигають сприймати зміст сказаного.

Виголошувати промову варто в природному середньому темпі, проте тези виступу та важливі думки слід говорити повільніше і трохи голосніше.

Висота голосу, тобто здатність до тональних змін, також впливає на сприймання промови слухачами. Помічено, що низький голос викликає більшу довіру і симпатію, ніж високий, та асоціюється із образом впевненої в собі людини, лідера. Натомість високий голос звучить непереконаливо, жалібно і навіть істерично. Тому ораторові варто працювати над зниженням голосу, виконуючи відповідні вправи.

Пауза – це дуже потужний інструмент оратора. К. Станіславський вважав паузу ключовим елементом мовлення, одним із його головних козирів. В усному мовленні пауза виникає з різних причин: фізіологічної потреби вдихнути повітря, завершити один смисловий блок і перейти до наступного, дібрати потрібне слово, увиразнити думку, закладену в тексті (логічна пауза), передати якісь почуття (емотивна, або психологічна пауза), внаслідок перебивання (ситуативна пауза) тощо. Для оратора найважливішими є логічна і психологічна паузи. Логічні паузи полегшують сприймання промови, допомагають увиразнити смислові акценти, а психологічні емоційно наснажують промову, стимулюють мислення, оскільки актуалізують підтекст.

Без логічної паузи мовлення безграмотне, а без психологічної воно позбавлене життя.

У публічному виступі зазвичай наявні обидва види пауз, які взаємодіють і підсилюють одна одну. Здебільшого паузи застосовують після риторичних питань, після розгорнутих прикладів, після тези, а також перед або після смислового блоку, важливої частини промови. Багато ораторів практикують розпочинати свій виступ із паузи, що є своєрідним невербальним вітанням та співналаштуванням з аудиторією. До паузи як невербального прощання вдаються на завершальному етапі.

У застосуванні паузи важливо враховувати її тривалість. Часті короткі паузи у виступі оратора можуть указувати на нерішучість, хвилювання, страх, довші паузи можуть свідчити про те, що промовець підшукує слова або обдумує їх. Водночас довгі паузи, зроблені свідомо, дають змогу подумати над почутим. Тривалість паузи та її відчутність не взаємозалежні. Короткі паузи можуть бути дуже відчутними й інформативними, коли застосовані на межі контрастного поєднання смислів, темпів, ритмів. Тривалість пауз, а також їх кількість під час виступу варто контролювати. Часті паузи можуть зруйнувати цілісність виступу, зробити його уривчастим і незв'язним. Поганою манерою є заповнення пауз звуками *e-e-e*, *a-a-a*, *гм-м*. Ще античні оратори вказували на те, що мова має бути стриманою, а мовчання – красномовним. Уміле використання пауз увиразнює промову, робить її чіткішою, глибшою і підтримує увагу слухачів.

Інтонування. Майстерно написаний текст має добре звучати. Інтонація, або ритміко-мелодійне оформлення промови, тобто мелодика, інтенсивність звучання, фразовий і логічний наголос, ритм, тембр, паузи, допомагає передати її смисл, виразити відтінки змісту, емоційні конотації, а також активізувати та підтримувати увагу аудиторії. Інтонація реалізує основні комунікативні значення: ствердження, запитання, вигук, спонукання. Навіть незначна зміна інтонації може змінити значення речення (наприклад, із запитання на здивування, із пафосного на зневажливе). Добре інтонування промови, тобто розставлення логічних акцентів, підвищення і зниження тону, вміле застосування пауз, допомагає слухачеві зосередитися на виступі та

швидко сприймати і осмислювати почуту інформацію. Помічено, що інтонації, з якою вимовлена фраза, часто довіряють більше, ніж змісту, вираженому словами. Натомість інтонаційна одноманітність, монотонність звучання робить виступ нецікавим, нудним. Отже, написаний текст промови важливо прочитати вголос, щоб відчуті його звучання, вилучити з нього зайві слова або фрази, що не несуть жодного навантаження, але перешкоджають плавності мовлення, та продумати його інтонування. К. Станіславський зазначав: «Робота над інтонацією полягає не в тому, щоб щось вигадувати і витискувати з себе. Вона відбувається сама собою, якщо існує те, що вона має виявити, тобто думка про внутрішню сутність».

Наголос – надсегментна одиниця мовлення, яка виділяє склад у слові (словесний наголос), слово в синтагмі, тобто в мовленнєвому такті, що складається з одного чи кількох слів, об'єднаних за змістом та інтонаційно (синтагматичний наголос), синтагми у фразі (фразовий наголос). Також існують логічний та емпатичний наголоси, які набувають особливої актуальності під час виголошення промови. Логічний наголос виділяє важливе у смисловому плані слово або словосполучення, незалежно від його місця в синтагмі. Зміна логічного наголосу дає змогу передати різні відтінки змісту. Емпатичний наголос, виділяючи відповідні слова або словосполучення, виявляє емоційність мовця, його ставлення до сказаного ним. Цей наголос допомагає зробити виступ наснаженим та викликати необхідну емоційну реакцію у слухачів. Він характерний, наприклад, для урочистого, пафосного або гнівного викривального виступу. Засобами емпатичного наголосу є висота тону, сила і тривалість звуку. Позитивні емоції, наприклад захват, зворушення, ніжність, задоволення, захоплення, фонетично виражаються у подовженні наголошеного голосного, а негативні, наприклад обурення, роздратування, гнів, погроза, можуть виявлятися в подовженні приголосного, що стоїть на початку наголошеного складу або на початку слова. Отже, логічний наголос допомагає виразити позицію промовця й спрямувати мислення слухачів у необхідному

напрямку, а емоційний виявляє емоції оратора й впливає на емоційну сферу присутніх.

Мова тіла оратора

Комунікація між оратором і аудиторією відбувається за допомогою вербальних і невербальних засобів. Міміка, погляд, жести, поза, пересування промовця інколи дають значно більше інформації, ніж мова. Вербальна і невербальна інформація в ідеалі мають бути співвідносними: погляд, міміка, жести мають виражати те саме, що й слова, в іншому випадку слухач поставиться з недовірою до сказаного оратором.

Важливим інструментом невербальної комунікації є *погляд*. Це один із ключових засобів встановлення та підтримання контакту з аудиторією. Погляд виявляє внутрішній стан мовця, передає його емоції. Він може виражати відкритість, готовність до спілкування, впевненість, або навпаки, відстороненість, напруженість, вагання, нерішучість. Це важливий інструмент впливу на аудиторію, оскільки допомагає донести думки до слухача та викликати в нього необхідні емоційні реакції. Промовець, який дивиться у вікно, кидає погляд на стіни, опускає очі, підводить їх до стелі, розглядає свої руки тощо, виглядає відчуженим і не викликає довіри. Натомість людина, яка дивиться у вічі слухачам, здається відкритою, доброзичливою, впевненою в собі, а її слова звучать переконливо. Під час виступу перед широким загалом погляд доцільно спрямовувати у центр зали та час від часу переводити на інші ряди. З окремими слухачами варто періодично встановлювати візуальний контакт на кілька секунд. Проте не слід подовгу й часто дивитися в очі одного й того ж слухача, оскільки може скластися враження, що все сказане стосується тільки цієї людини. Навчитися керувати зоровим контактом допомагає наука про мову очей в інтерактивній візуальній поведінці людей – *окулесика*, а також регулярні тренувальні вправи.

Жести є важливим засобом комунікації, оскільки вони задають темп мовлення та допомагають активізувати увагу слухачів. Жести також виражають

емоційний стан мовця, ілюструють сказане, викликаючи в уяві слухачів образи, описані словами, підсилюють висловлені думки. Має значення й інтенсивність жестикуляції: бурхлива жестикуляція може вказувати на хвилювання, розгубленість промовця, а млява або скупа – втому або невпевненість. Водночас активність жестикуляції і значення жестів є культурно зумовленими.

Загальноприйнятим є під час виступу тримати руки зігнутими в ліктях долонями догори. У лівій долоні може лежати права, проте в жодному разі не потрібно робити «замок», оскільки цей жест виражає оборонний або негативний стан людини. Руки мають бути злегка розслабленими, а жестикуляція плавною. Жестикулювати слід переважно в горизонтальній площині, проте не обмежуватися нею.

Жести, яких варто уникати:

- різких жестів;
- жестів і поз заперечення (складені на грудях руки, відхилений назад корпус);
- жестів і поз домінування (руки за спиною із захопленням зап'ястя або з'єднані в замок; рука в кишені піджака, а великий палець знаходиться зовні);
- жестів сумніву і невпевненості (дотики до носа, його легке потирання, дотики до вуха);
- жестів і поз, що виражають агресивність (руки упираються в поперек).

Жести, які варто використовувати:

- плавні жести;
- жести відкритості і готовності до спілкування («розкриті руки», злегка простягнуті вперед руки долонями вгору);
- жести міркування й оцінки;
- жести прихильності.

Під час виступу доцільно дотримуватися таких правил жестикуляції:

- жести мають бути природними і завершеними: інстинктивні рухи не потрібно притлумлювати;

- жестикуляція повинна бути помірною, не кожна фраза потребує підкріплення жестом;
- жестами потрібно керувати: безладна і зайва жестикуляція відволікає від змісту промови;
- жести мають бути різноманітними;
- жест має відповідати змісту сказаного.

Жести є важливим елементом образу оратора. Красиві і доречні рухи здатні викликати симпатію до промовця і довіру до висловлених ним ідей. Навчитися вправно жестикулювати можна самостійно або на тренінгах.

Надмірне хвилювання перед відповідальною промовою чи дуже важливими для промовця слухачами може перейти в переляк і зашкодити не лише виголошенню промови, а й здоров'ю промовця (холодок у грудях, оніміння рук, нестача повітря, повна розгубленість тощо). Щоб запобігти таким небажаним явищам, доцільно займатись психологічним тренінгом і виробляти техніку дихання та мовлення.

Основним у промові, безперечно, є її зміст, думки, знання. За словами Цицерона: «Промова мусить квітнути і розгортатись тільки на основі повного знання предмета», а «Красномовство є чимось таким, що досягається більшими труднощами, ніж це здається, і народжується з дуже багатьох знань і старань». І саме глибокі знання того, про що говорить промовець, дають йому впевненість у собі. Тому, щоб уникнути надмірного хвилювання, промовець може переконати себе в тому, що його думок краще за нього ніхто не висловить; що ніхто краще за нього не знає аналізований ним матеріал; що цей виступ – один із багатьох і якщо буде невдалим, то є шанс наступний зробити кращим; що кожна невдача – це крок до перемоги; що це, зрештою, – також досвід.

Кожний промовець повинен пам'ятати, що розум, воля, емоції повинні бути у певній рівновазі, однак завжди з перевагою здорового глузду. І якщо емоції, воля виходять з-під контролю розуму, то це обов'язково негативно позначиться на змісті промови, на її інформативній якості. У кожної людини, а

тим паче в оратора, мусить бути свідоме ставлення до себе, самооцінка співвідношення власних реальних і потенційних можливостей з реальними суспільними вимогами.

Методичне застереження, прийомотворення. Підготувавши промову, зміцнивши її в пам'яті, визначивши порядок і послідовність думок та “прив'язавши” її до можливих ситуацій, оратору необхідно психологічно налаштуватися на виголошення промови. Її успіх залежить від багатьох чинників, які ораторові слід обов'язково взяти до уваги. Насамперед слід пам'ятати, що навіть дуже приємний голос може втомлювати слухачів. Тому не слід безперервно говорити більше сорока хвилин, а краще – до 20-30 хв.

Якщо підготовлено все те, що треба сказати, то промовець мусить застерегти себе від того, чого не треба казати, бо майстерним вважають такого оратора, який уміє дотримуватися цієї вимоги. Іноді трапляється так, що промовець захоплюється, йде на хвилі живого мовлення і заговорюється, виходить за межі запланованого, внаслідок чого збільшується ймовірність мовних помилок, прикрих обмовок і зайвих фраз.

Перед початком виступу промовця, як правило, охоплює хвилювання або навіть страх, тому бажано знати напам'ять перші вислови, перші рухи і перші жести, щоб не розгубитися перед ситуацією. Якщо вони будуть вдалими, то наснажать промовця впевненістю до кінця промови. Помилки на початку виступу особливо небезпечні, бо не тільки зіпсують настрій оратору, а й можуть збити його з теми.

На перший погляд живе побутове мовлення здається легким, насправді ж процес мовлення, і особливо звукового, є надзвичайно складним. У ньому задіяні нейролінгвістична, анатоомо-фізіологічна і акустико-артикуляторна системи. Тому під час виголошення промови оратор має гарне самопочуття.

Захищено авторським правом

ДОДАТОК 1

Мартін Лютер Кінг

Я МАЮ МРІЮ!

28 серпня 1963 р.

П'ять десятиліть тому великий американець, під чийм символічним захистом ми сьогодні зібралися, підписав Прокламацію про визволення негрів. Цей важливий указ став величним маяком світла надії для мільйонів чорних рабів, обпалених полум'ям спопеляючої несправедливості. Він став радісним світанком, що завершив довгу ніч полону.

Але через сто років ми змушені визнати трагічний факт, що негр усе ще не вільний. Через сто років життя негра, на жаль, як і раніше калічиться кайданами сегрегації й оковами дискримінації. Через сто років негр живе на пустельному острові бідності посеред величезного океану матеріального процвітання. Через сто років негр як і раніше змагає на задвірках американського суспільства і виявляється у вигнанні на своїй власній землі. От ми і прийшли сьогодні сюди, щоб підкреслити драматизм плачевної ситуації.

У якомусь сенсі ми прибули до столиці нашої держави, щоб отримати готівку за чеком. Коли архітектори нашої республіки писали прекрасні слова

Конституції і Декларації незалежності, вони підписували тим самим вексель, який належало успадкувати кожному американцю. Відповідно до цього векселя, усім людям гарантувалися невід'ємні права на життя, свободу і прагнення до щастя.

Сьогодні стало очевидним, що Америка виявилася не в змозі сплатити за цим векселем те, що належить їй кольоровим громадянам. Замість того щоб сплатити цей святий борг, Америка видала негритянському народові фальшивий чек, що повернувся з позначкою «недостача коштів». Але ми відмовляємося вірити, що банк справедливості збанкрутував. Ми відмовляємося вірити, що у величезних сховищах можливостей нашої держави бракує коштів. І ми прийшли, щоб отримати за цим чеком — чеком, за яким нам будуть видані скарби свободи і гарантії справедливості. Ми прибули сюди, у це священне місце, також для того, щоб нагадати Америці про настійну вимогу сьогоднішнього дня. Зараз не час задовольнятися заспокійливими заходами чи приймати заспокійливі ліки поступових рішень. Настав час вийти з темної долини сегрегації і ступити на залитий сонцем шлях расової справедливості.

Настав час відкрити двері можливостей усім Божим дітям. Настав час вивести нашу націю з сипучих пісків расової несправедливості до твердої скелі братерства.

Для нашої держави було б смертельно небезпечним проігнорувати особливу важливість даного моменту і недооцінити рішучість негрів. Спекотне літо законного невдоволення негрів не закінчиться, доки не настане підбадьорлива осінь свободи і рівності.

1963 рік — це не кінець, а початок. На тих, хто сподівається, що негрові потрібно було випустити пару і що тепер він заспокоїться, чекає суворе пробудження, якщо наша нація повернеться до звичної буденності. Доти, доки негрові не будуть надані його громадянські права, Америці не бачити ні безтурботності, ні спокою. Революційні бурі й далі потрясатимуть основи нашої держави до того часу, аж поки настане світлий день справедливості.

Але є ще дещо, що я повинен сказати моєму народові, який стоїть на благодатному порозі біля входу до палацу справедливості. У процесі завоювання належного нам по праву місця ми не повинні давати підстав для звинувачень у непорядних вчинках. Не прагнімо погамувати нашу спрагу волі, п'ючи з чаші гіркоти і ненависті.

Ми повинні завжди вести нашу боротьбу з благородних позицій гідності і дисципліни. Ми не повинні дозволити, щоб наш творчий протест виродився у фізичне насильство. Ми повинні прагнути досягти величних висот, відповідаючи на фізичну силу силою духу. Чудова войовничість, що опанувала негритянським суспільством, не повинна привести нас до недовіри з боку всіх білих людей, оскільки багато хто з наших білих братів усвідомив, про що свідчить їхня присутність тут сьогодні, що їхня доля тісно пов'язана з нашою долею і їхня свобода неминуче пов'язана з нашою свободою. Ми не можемо йти на самоті.

І почавши рух, ми повинні заприсягтися, що будемо йти вперед.

Ми не можемо повернути назад. Є такі, що запитують тих, хто відданий справі захисту громадянських прав: «Коли ви заспокоїтеся?» Ми ніколи не заспокоїмося, доки наші тіла, обважнілі від утоми, викликаної довгими мандрями, не зможуть мати нічліг у придорожніх мотелях і міських готелях. Ми не заспокоїмося, доки основним видом пересувань негра залишається переїзд із маленького гетто до великого. Ми не заспокоїмося, доки негр у Міссісіпі не може голосувати, а негр у НьюЙорку вважає, що йому нема за що голосувати. Ні, в нас немає підстав для заспокоєння, і ми ніколи не заспокоїмося, доки справедливість не почне струменіти, подібно водам, а праведність не уподібниться могутньому потоку.

Я не забуваю, що багато хто з вас прибув сюди, пройшовши через великі випробування і страждання. Дехто з вас прибув сюди прямо з тісних тюремних камер. Дехто з вас прибув з районів, у яких за ваше прагнення до свободи на вас обрушився шквал переслідувань і шторми поліцейської жорстокості. Ви

стали ветеранами творчого страждання. Працюйте й далі, віруючи в те, що незаслужене страждання окупається.

Повертайтеся до Міссісіпі, повертайтеся до Алабами, повертайтеся до Луїзіани, повертайтеся до нетрів і гетто наших північних міст, знаючи, що так чи інакше ця ситуація може змінитися і зміниться. Не страждаймо в долині розпачу.

Я говорю вам сьогодні, друзі мої, що, незважаючи на труднощі і розчарування, у мене є мрія. Це мрія, що глибоко укоренилася в американській мрії.

У мене є мрія, що настане день, коли наша нація повстане і доживе до істинного змісту свого девізу: «Ми вважаємо самоочевидним, що всі люди створені рівними».

У мене є мрія, що на червоних пагорбах Джорджії настане день, коли сини колишніх рабів і сини колишніх рабовласників зможуть сісти разом за столом братерства.

У мене є мрія, що настане день, коли навіть штат Міссісіпі, пустельний штат, що знемагає від напруження несправедливості і гноблення, буде перетворений в оазис свободи і справедливості.

У мене є мрія, що настане день, коли четверо моїх дітей житимуть у країні, де про неї судитимуть не за кольором їхньої шкіри, а за тим, що вони за люди.

У мене є мрія сьогодні.

У мене є мрія, що настане день, коли в штаті Алабама, губернатор якого нині заявляє про втручання у внутрішні справи штату і невизнання дії прийнятих Конгресом законів, виникне ситуація, в якій маленькі чорні хлопчики і дівчатка зможуть узятися за руки з маленькими білими хлопчиками і дівчатками і йти разом, наче брати й сестри.

У мене є мрія сьогодні.

У мене є мрія, що настане день, коли всі низини піднімуться, всі пагорби і гори опустяться, нерівні місцевості будуть перетворені на рівнини, викривлені місця стануть прямими, велич Господа постане перед нами й усі смертні разом упевняться в цьому.

Така наша надія. Це віра, з якою я повертаюся на Південь.

З цією вірою ми зможемо вирубати камінь надії з гори розпачу. З цією вірою ми зможемо перетворити нестрункі голоси нашого народу в прекрасну симфонію братерства. З цією вірою ми зможемо разом працювати, разом молитися, разом боротися, разом йти у в'язниці, разом захищати свободу, знаючи, що одного разу ми будемо вільними.

Це буде день, коли всі Божі діти зможуть співати, вкладаючи в ці слова новий зміст: «Країно моя, це я тебе, солодка земле свободи, це я тебе оспівую. Земля, де вмерли мої батьки, земля гордості пілігримів, нехай свобода дзвенить з усіх гірських схилів».

І якщо Америці доведеться стати великою країною, це повинно статися.

Нехай свобода дзвенить з вершин дивних пагорбів НьюХемпшира!

Нехай свобода дзвенить з могутніх гір НьюЙорка!

Нехай свобода дзвенить з високих Аллегенських гір Пенсільванії!

Нехай свобода дзвенить із засніжених Скелястих гір Колорадо!

Нехай свобода дзвенить з вигнутих гірських вершин Каліфорнії!

Нехай свобода дзвенить з гори Лукаут у Теннессі!

Нехай свобода дзвенить з кожного пагорба і кожного горбика Міссісіпі!

З кожного гірського схилу нехай дзвенить свобода!

Коли ми дозволимо свободі дзвеніти, коли ми дозволимо їй дзвеніти з кожного села і кожного сільця, з кожного штату і кожного міста, ми зможемо прискорити настання того дня, коли всі Божі діти, чорні і білі, євреї і язичники, протестанти і католики, зможуть узятися за руки і заспівати слова давнього негритянського духовного гімну: «Вільні нарешті! Вільні нарешті! Спасибі всемогутньому Господу, ми вільні нарешті!»

Джерело: <http://masterlev.com.ua/martin-lyuter-king-molodshiy-u-mene-ye-mriya/>

Опра Вінфрі

ПРОМОВА ПІД ЧАС ВРУЧЕННЯ ПРЕМІЇ ЗОЛОТИЙ ГЛОБУС

7 – 8 січня 2018 р.

Ох, дякую! Дякую вам усім. Добре, добре, дякую, Різ. У 1964 році я була маленькою дівчинкою і, сидячи на лінолеумній підлозі в будинку моєї матері у Мілуокі, дивилася, як Енн Бенкрофт на 36-й церемонії Кіноакадемії вручає *Оскар* за найкращу чоловічу роль. Вона відкрила конверт і сказала слова, які увійшли в історію: «Переможець – Сідні Пуатьє». На сцену піднявся найелегантніший чоловік, якого я коли-небудь бачила. Краватка в нього була біла, а шкіра – звісно, чорна. Я ніколи не бачила, щоб чорношкіру людину так вшановували. Багато-багато разів я намагалася пояснити, що це значило для маленької дівчинки, яка дивилася церемонію, сидячи на дешевому лінолеумі, а її мати прийшла з роботи, смертельно втомлена від прибирання в чужих будинках. Можу лише процитувати слова Сідні з *Польових лілій*: «Амінь, амінь, амінь, амінь». У 1982 році Сідні отримав премію імені Сесіла ДеМілля теж тут,

на церемонії *Золотий глобус*, і я ясно усвідомлюю, що прямо зараз якісь маленькі дівчатка дивляться, як я, перша в історії чорношкіра жінка, отримую ту саму нагороду.

Це велика честь і привілей - розділити урочистості цього вечора з усіма такими дівчатками, а також з чудовими чоловіками і жінками, які надихали, підштовхували, підтримували мене і дали мені можливість пройти шлях до цієї сцени. Денніс Суонсон, який дав мені шанс у програмі *Ей.Ем.Чикаго* (AM Chicago). Квінсі Джонс, який помітив мене на цьому шоу і сказав Стівену Спілбергу, що я – ідеальна Софія для його фільму *Квіти лілові полів*. Гейл [Кінг, подруга і колега Вінфрі – прим. перекл.], яка є ідеалом друга. Стедман [Грем, цивільний чоловік Опри – прим. перекл.], який став моєю опорою, і багато інших. Я хочу подякувати Голлівудській асоціації іноземної преси, тому що ми знаємо, що преса зараз перебуває в облозі.

Але ми також знаємо, що невситима пристрасть преси до встановлення абсолютної істини не дозволяє нам закривати очі на несправедливість і корупцію, на тиранів і жертв, на секрети та брехню. Я хочу сказати, що ціную пресу більше, ніж будь-коли, особливо в наш непростий час. Я знаю точно одне: говорити правду – це найпотужніша зброя в наших руках. Особливо я пишаюся і надихаюся прикладом усіх тих жінок, які знайшли в собі сили висловитися і відкрито розповісти про те, що з ними сталося. Усіх нас у цій залі вшановують за ті історії, які ми розповідаємо; в цьому році ми самі стали історією. Ця історія стосується не лише індустрії розваг. Вона стосується будь-якої культури, будь-якого місця на землі, будь-якої раси, релігії, політичної системи чи роботи.

І я хочу сьогодні подякувати всім жінкам, які роками терпіли домагання і насильство, тому що вони, як і моя мати, мали сплачувати рахунки, годувати дітей і йти до своєї мрії. Це жінки, чиї імена ми ніколи не дізнаємося. Вони – домогосподарки або сільські трудівниці. Вони працюють на заводах і в ресторанах, займаються наукою, освітою, інженерною справою чи медициною. Вони – частина світу високих технологій, політики та бізнесу, вони – наші олімпійські спортсмени та військовослужбовці.

І ще дехто. Рісі Тейлор, ім'я, яке я знаю і ви, думаю, теж маєте знати. У 1944 році молода дружина і мати Рісі Тейлор йшла додому з церкви в місті Аббевілл, штат Алабама. Її викрали шестеро білих озброєних чоловіків, які звалтували її та кинули із зав'язаними очима на узбіччі дороги. Вони погрожували вбити її, якщо вона кому-небудь розповість про те, що сталося, але про її історію дізналися в Національній асоціації сприяння прогресу кольорового населення. Молода працівниця асоціації Роза Парк очолила розслідування у справі Тейлор, і разом вони домагалися правосуддя. Але в

епоху законів Джима Кроу правосуддя було відсутнє. Чоловіки, які викрали і поглинулися над Рісі, не були покарані. Десять днів тому Рісі Тейлор померла, трохи не доживши до 98 років. Вона, як і ми всі, багато років жила в суспільстві, надламаному сильними і жорстокими чоловіками. Занадто довго жінок ніхто не чув, їм не вірили, якщо вони насмілювалися говорити правду про владу цих чоловіків. Але час цих чоловіків підійшов до кінця. Їхній час підійшов до кінця.

Я сподіваюся, що Рісі Тейлор померла, знаючи, що її правда, як і правда багатьох жінок, які постраждали в минулі роки і страждають зараз, перемогла. Ця правда була десь у серці Розі Паркс, яка через 11 років [після справи Тейлор] відмовилася поступатися місцем у тому автобусі в Монтгомері, і ця правда – у серці кожної жінки, яка говорить: «Я теж». І в серці кожного чоловіка, який вирішує дослухатися. Протягом своєї кар'єри я намагалася – на телебаченні, в кіно – говорити про поведінку чоловіків і жінок. Говорити, як ми переживаємо сором, як ми любимо, гніваємося, як зазнаємо невдач, як відступаємо, як наполягаємо, як долаємо труднощі. Я брала інтерв'ю і говорила про людей, які пережили страшний жах у житті, але у всіх них була одна спільна якість – вміння зберігати віру у краще навіть у найпохмуріші дні.

Я хочу сказати всім дівчаткам, які дивляться на мене, що новий день вже на горизонті! І що коли він, нарешті, настане, то це станеться завдяки чудовим жінкам, багато з яких зараз у цій залі, і деяким феноменальним чоловікам, які ведуть запеклу боротьбу, щоб, коли вони стануть лідерами та поведуть нас у майбутнє, нікому більше не доводилося говорити «Я теж». Дякуємо.

(За матеріалами ресурсу NV

<https://nv.ua/ukr/world/countries/emotsijna-mova-opri-ujinfri>)

Юрій Андрухович

FREEDOM IS OUR RELIGION

Промова з нагоди отримання Премії ім. Гайнріха Гайне
в Дюссельдорфському театрі 10 грудня 2022 року

У школі ми, траплялося, вчили Гайне напам'ять. Принаймні один його вірш – і ви з першого разу вгадаєте який. Так, ви вгадали – це він. Абсолютивіт моєї школи «з розширеним вивченням німецької» я дотепер упізнаю за популярним серед них висловом «Ich weiss nicht, was soll es bedeuten». Його можна вживати за будь-якої нагоди або й без неї, й завжди доречно.

«З усіх німецьких поетів XIX віку, мабуть, найбільше пощастило на переклади українською мовою Гайнріхові Гайне», – зауважив український класик Іван Франко 1902 р. у своїй передмові до українського видання

«Подорожі на Гарц». Виходить, що Гайне тогочасні українці перекладали й відповідно читали більше, ніж Гете й Шіллера, не кажучи про Гельдерліна, Фонтане чи Улянда.

Weiss ich nicht, was soll es bedeuten?

Nein, ich weiss, was soll es bedeuten!

Однією з причин цього гайноцентризму українських класиків є, безумовно, революційність. Причому обопільна – його, Гайне, революційність і їхня, українців (а також українок, бо Леся Українка йшла попереду всіх).

Втім у Гайне бували й інші красиві вислови, про які нам навряд чи щось казали у школі. Наприклад, отакий: «Die Freiheit ist eine neue Religion, die Religion unserer Zeit». Я цитую за твором «Поет прийшов з-над Райну: Життя і страждання Гайнріха Гайне» і я не маю підстав не вірити авторові цієї відповідальної праці – Леву Копелеву. Навіть Вікіпедія знає, що він – «письменник, критик, германіст». Після крапки, окремим словом і реченням – вагоме доповнення: «Єврей». Я додав би – політемігрант, уродженець Києва, мешканець Кельна, дисидент і правозахисник. Але не без темних плям на біографії, хоч навіть вони не дають підстав сумніватися, що Гайне Лев Копелев процитував сумлінно.

Тому приймімо цитату як вона є: «Свобода – це нова релігія, релігія нашого часу». Закоханий до нестями у французькі революції, передусім у триденну липневу 1830 р. (*Trois Glorieuses*), Гайне заповів нам позачасову параболу єдино доречної релігійності.

У Києві *це* знайшло мене – ну звісно, де б іще? – на Майдані Незалежності восени 2017-го.

Був пізній вечір, майже ніч, і нас було з пів десятка. Ми щойно відіграли наш перформенс у фое Національного художнього музею на Грушевського, трохи вище за будівлею Кабміну, перед якою під час революції щетинилися в очепленні і в режимі 24 / 7 беркути, і там був вічний мордор, і рідкісна пляшка з молотовом долітала до їхніх зімкнутих лав, покликаних охороняти відносний комфорт диктатора. Тепер, у вільному місті, де ніяких беркутів уже не водилося, ми безперешкодно зійшли вниз, на Майдан, і я побачив, що колишній Будинок профспілок увесь щільно сповитий, а краще сказати запакований в обгортку – чи то тканинну, чи ще якусь шутчноволокнисту, ніби хтось на зразок місцевого Крісто всмак попрацював над цим дуже вартим його уваги велетенським об'єктом. І не просто так, а з месиджем: FREEDOM IS OUR RELIGION – писалося так само велетенськими літерами (до тієї міри гігантськими, що можна було прочитати з Космосу) на тій невідомій тканині понад зображенням ланцюга, вже, на щастя, розірваного.

Свобода – наша релігія.

Тепер я трохи означу контекст. Будинок профспілок як за часів першого, Помаранчевого, так і особливо ЄвроМайдану став не лише організаційним центром чи навіть генеральним штабом протесту. Він був і пресквартирою, і гуртожитком для прибулих із інших міст, і прихистком для особливо ретельно переслідуваних лідерів, і місцем збору та складання медикаментів, харчів, теплих речей, зрештою – імпровізованим польовим шпиталем. Він напевно мав безліч інших функцій, більшість із яких для мене, звичайного непосвяченого учасника, залишається дотепер таємницею. Влада тільки й робила, що мріяла його захопити. Якби їй це вдалося, то революції настав би кінець. Він був її, революції, мозком, а заодно й серцем, два в одному.

Влада раз у раз атакувала. Наймасивнішу атаку довелося відбивати всім Майданом у ніч із 10 на 11 грудня.

Зачекайте. Коли?

Сьогодні теж 10 грудня. Це означає, що найближчої ночі виповниться рівно 9 років і тому штурму, і його злагодженому відбиттю. Це було в'язке масове відстоювання – і в дослівному сенсі також. Треба було стояти і відстояти. Треба було вистояти. Якби вони розігнали Майдан тої ночі, мене б нині тут не було.

Тому я тої ночі був там. І дзвони Михайлівського монастиря невгамовно били над містом, закликаючи вибігати з домів, з тепла, із зони захищеності і – наражатися, долучатися, вставати і повставати, боронити й відстоювати. Тодішні блогери писали: «Дзвони, як у середні віки, коли до Києва проривався ворог».

Тож і я опинився там, у тій людській зосередженій і готовій до всього масі, якої невпинно прибувало і яка, попри холод, мряку й ожеледицю, стояла-трималася. Аж десь о сьомій чи й восьмій ранку, коли засіріло й розвиднілося, стало зрозуміло: нопасаран. Принаймні цього разу, а це вже багато. Пригадую той смак (чи запах?) абсолютної перемоги – втім, вельми передчасний. До неї лишалося добрих днів 70, а скільки втрат, крові, смертей – досьгодні остаточно не полічити.

Сенс події мені розкривається щойно тепер, коли я пишу ці рядки: виявляється, в такий спосіб ми вітали Гайне з днем народження! В його системі координат ми на Майдані стали французами, бо відмовилися ставати німцями.

Що маю на увазі, я поясню двома цитатами.

Перша (відразу додам – неприємна) про німців: «Німець нагадує раба, що піддався хазяїну без пута чи нагайки, скорившись самому лишень слову, ба навіть погляду. Лакизтво притаманне йому та його душі; гіршою за рабськість

матеріальну є духовна. Німців треба звільнити зісередини, ззовні не вийде нічого».

Друга (відчуйте різницю!) про французів: «Французи ж є обраним народом нової релігії, це їхньою мовою прописано перші Євангелії та догми, Париж – це новий Єрусалим, а Райн – Йордан, який ділить Країну Свободи від країни філістерів».

Райн, до речі, той самий, що тут, у Дюссельдорфі. Але він уже давно не Йордан і нічого від нічого не відмежовує. Й таке враження, що філістери вже по обидва його боки. А де ж тоді Land der Freiheit?

Була і ще одна ніч Майдану (було їх насправді 91, але тільки деякі були вирішальні). Ця – з 18-го на 19 лютого, коли здавалося, що тепер усе й закінчиться. І то було пекло, а головним актором ночі – вогонь. Прокравшись дахами, вони його, той Будинок профспілок, підпалили в кількох місцях ізсередини. Чорт забирай, там же загинули люди! Ми вже й забуваємо, що таке насправді трапалося, тобто згоріли люди й деякі згоріли живцем. Скільки? Хіба це досліджено? Про них і тоді висловлювались обережно: пропали безвісти. А що вже казати нині, коли спалених так багато, що не охопити жодним холодним розумом?

Фактично то був початок війни, цієї ж, російсько-української. В якій ми перебуваємо досьгодні, от уже дев'ятий рік. Початок, який прийшов не 24 лютого, ні. 24 лютого – день, коли приховуване стало неприхованим. Тобто великою тотальною інвазією. Натомість сама ця війна, тоді ще приховувана й така, що її багатьом із вас не дуже й хотілося бачити, тож і приховувала її росія абияк, почалася навіть не з анексії Криму й тим більше не з донбаських «заколотів» у квітні 2014-го.

росія збройно напала на Україну в центрі Києва, під час ЄвроМайдану. В його вирішальні хвилини і дні. Спалені в ніч на 19 лютого Профспілки і розстріл Небесної сотні 20 лютого – ось перші воєнні дії, вчинені росією проти українського вільного народу.

Тоді, в лютому 2014-го (як і, зрештою, в попередні революційні місяці, як і тепер), українцям ішлося про те ж, про що і французам Гайне: про відмову коритися.

Наша війна є тим самим – відмовою коритися.

От лиш один із епізодів цієї війни.

Відступаючи і втікаючи з українських територій, росіяни залишають після себе випалену землю і незліченні місця злочинів проти людяності. Але не тільки. У визволеному від окупантів Ізюмі на Харківщині знайдено купу покинутих ними при втечі документів, переважно таємних. Серед них і «матеріали к совещанию по вопросам поддержки и развития систем

образования». Це доволі лиховісний план дій. Згідно з ним, українській освіті мав настати кінець. Російську шкільну програму на захоплених територіях мали втілювати вчителі, спеціально завезені з росії. Особливий акцент – на «істориках і літераторах». Саме вони мали стати провідниками «патріотичного виховання».

Зверніть увагу на цих «істориків-літераторів», на цих «гуманітаріїв». На це «патріотичне виховання». Насправді – перевиховання.

Ця війна передусім за культурну ідентичність.

3 квітня московська агенція «РИА Новости» публікує програмну (і погромну) статтю одіозного кремлівського політтехнолога – увага, назва! – «Что Россия должна сделать с Украиной». Далі – тільки одна цитата з цього жахливого геноцидального тексту, який мав би дуже знадобитися майбутньому міжнародному трибуналові: «Дальнейшая денацификация этой массы населения (йдеться про українців, – Ю. А.) состоит в перевоспитании, которое достигается идеологическими репрессиями и жесткой цензурой: не только в политической сфере, но обязательно также в сфере культуры и образования».

Загарбання ідентичності – от про що йдеться агресорові в цій війні. Все інше – території, міста, поля, зерно, промислові зони, природні багатства, інфраструктура, технології, приватне майно включно з лаптопами, пральними машинами й унітазами – все це тільки додається окремим бонусом до головної здобичі.

Так, це замах на саме життя – від його біологічних першооснов і до найрафінованіших високих проявів, одним із яких є, наприклад, поезія. Наприклад, поезія Гайне.

Однак це ще й замах на остаточний сенс цього життя – на самореалізацію у свободі. Здобути свободу, щоб самореалізуватись – от про що ішлося українцям і триста, і двісті, і сто років тому, і в часи Гайне, і після них, і на обох Майданах.

І саме за це їх сьогодні вбиває росія.

Цей тотальний замах українці запекло зривають, тобто чинять йому зятятий опір. У трактуванні його західним світом відбулася ціла (р)еволюція – й вона триває. Цей опір бачився неможливим, намарним, приреченим на швидку поразку, безнадійним. Відтак його було визнано неочікувано впертим, ще згодом – відважним, героїчним, ефективним, умілим, успішним.

Українці бачать його перш за все переможним.

Тим самим вони на одну невичерпно тривалу історичну мить опиняються поруч із улюбленими й, мабуть, уявними французами Гайне. З тою різницею,

що вони – не французи. І не уявні. Вони справжні – і життя, які в них відбирає росія, справжні також.

З усіх релігій цього сумнівного світу лише свобода лишається безсумнівною і донині зберігає свій винятковий сенс на тлі невпинно авансованого пристосуванства, технологічного релятивізму та фейкування дійсності.

Мені пощастило: я пишу мовою цієї свободи.

Мені пощастило вдруге: перекладачка Сабіна Штер уможливило бездоганну міграцію слів моєї мови в мову Гайне, німецьку мову.

Мені пощастило втретє: редакторка Катаріна Раабє виявляє щодо моїх писань і просто слів довіру, якої світ не бачив, і підтримує мої писання ідеями, до яких сам я ніколи б не доріс.

Мені пощастило вчетверте: цей великий видавничий дім легенд, Зуркамп, відчинив навстіж двері, щоб я ввійшов. І дотепер гостинно тримає їх відчиненими.

Я дякую всім, завдяки кому мені пощастило і далі щастить.

Дякую й тобі, дорогий Крістіане Йогане Гайнріху Гайне, – звісно, за вогняну суміш романтизму й іронії, тонкості та їдкості, за вміння бути одночасно й ножем, і ніжністю, але передусім – за сформульовану наче спеціально для нас, українців, заповідь непокори й опору.

Слава Україні! Слава героям свободи!

(За матеріалами ресурсу Zbruc
<https://zbruc.eu/node/114018>)

Оксани Забужко

ІСТОРІЯ ПРО УКРАЇНУ: ВИКЛИК ДЛЯ МІЖНАРОДНИХ МЕДІА

Із промови на конференції Lviv Media Forum 2023

Для мене велика честь бути запрошеною на Lviv Media Forum 2023: це чудова можливість поділитись із вами частиною власного досвіду письменниці. Ці п'ятнадцять місяців були пов'язані для мене з нарративом війни. Зараз відбувається зсув дискурсу, який охоплює й висвітлює цю війну; зсув оповіді, історії про Україну. Або скоріше того, як Україну чують, починають чути в цей рік [...]

Говорячи про те, як Україну чують, я почну з цитати – і запитаю вас, чи хтось вгадає, коли вона з'явилась у західних медіа:

«Впродовж останніх декількох місяців Україна, невідома Заходу нація, опинилась у центрі уваги всього світу. Більшість людей готові сказати, що

знають дуже мало або взагалі нічого не знають про Україну. Їм не варто звинувачувати себе через це незнання. Воно має причини. Ті, хто гнобив Україну, подбали, щоб вона була невідомою; вони заперечували її існування. Вони не могли зробити нічого страшнішого, ніж просто замовчування країни, яка за давнім правом належить до європейської родини. Але нині неконтрольовані події вивели Україну на міжнародну арену».

Хтось має припущення, коли і де з'явилась ця цитата?

Я скажу вам. Ці слова належать британському журналісту Ланселоту Лоутону, який у тридцятих роках, коли смог тоталітаризму почав гуснути в Європі, намагався відкрити очі британського суспільства на важливість українського питання у майбутній неминучій війні у Східній Європі. Він виголосив окрему промову про це у Палаці громад у 1939 році; ця цитата – якраз із тієї промови. Та цей меседж Лоусона не почули. Захід абсолютно пропустив його український урок.

Поява нашої країни на політичній мапі світу 1991 року не зробила її більш упізнаваною. Для української історії просто не було місця в європейському наративі, допоки тривала – й допоки не була переглянута – історія російська. Україна існувала в західних медіа, але як периферія західного світу. Й до 24 лютого 2022 року країну сприймали як околицю Росії. Цитата: «законне передмістя чи околиці Росії» – цей жартівливий вираз використали в дискусії в одному з британських медіа ще в січні 2022 року.

Я знаю про це, бо мене запросили взяти участь у цікавій дискусії між інтелектуалами в Британії: як, так би мовити, причесати українську конституцію, аби вгамувати Путіна. Редактори цієї поважної організації, яка надіслала мені запрошення на дискусію, взагалі не усвідомлювали, як імперіалістично це звучало для мене. Звісно, я відмовилась; але добре пам'ятаю цей вислів – «законні околиці Росії». Цей самий термін уживався в іншій частині Європи у 1930-х роках щодо інших держав і територій. Те, що він ще в ужитку, доводить, що як цивілізація ми досі стикаємось із серйозними проблемами, коли йдеться про історичні уроки двадцятого століття.

Звичайно, багато змінилось, відколи Україна й українська армія зруйнували стереотипи про Росію як велику державу з «другою армією світу», а про нашу країну – як про невеличку російську околицю. Так, на жаль, військові перемоги й далі відіграють вирішальну роль у наративі про наші успіхи – наприклад, коли йдеться про битву за Київ. Про нас би й далі не чули, нас би далі не чули, якби цього не було.

Я маю велику спокосу повернути вашу увагу до тексту, який написав Ніл Абрамс із університету Берклі. Він має заголовок «Шановні видатні професори міжнародних відносин, припиніть говорити про Україну» (Dear

Illustrious Professors of International Relations: STOP. TALKING. ABOUT. UKRAINE.). Надзвичайно цікава, написана в чудовому специфічному стилі стаття. Йдеться про відомих в основному американських експертів у сфері міжнародних відносин, які пропонують угоду «землі в обмін на мир» як ідеальне мирне рішення, яке зупинило б війну. Ці люди взагалі не мають знань про Україну. Вони не беруть до уваги те, що говорять українці на цю тему. Автор оглядає сім-вісім подібних статей, називає великі імена, наприклад, Джона Міршаймера, політолога з університету Чикаго. Звертаючись до них, Абрамс пише:

«Якщо ви відчуваєте непереборне бажання написати статтю про російсько-українську війну, будь ласка, закрийте свої комп'ютери, підіть погуляйте, до крамниці, вигуляйте собаку; зробіть будь-що – це буде набагато краще, ніж написання цієї статті».

Але питання, яке ставить Ніл Абрамс, залишається без відповіді: де ці видатні професори беруть сміливість говорити, що вони краще за українців знають, яке рішення підійде за цих обставин? Бо якщо ви не сумніваєтесь, що вони справді вірять у те, що пишуть, то відповідь на це запитання може бути одна: для них Україна досі не має власного голосу.

Минуло п'ятнадцять місяців із початку повномасштабного вторгнення. П'ятнадцять місяців переможної війни з нашого боку доводять успіх тридцяти років української незалежності, творення нації, побудови суспільства, армії. І все ж у їхніх очах ми залишаємось народом, який не може говорити за себе, і за який вони знають краще. Чому?

І тут я хочу сказати щось надзвичайно важливе для наративу про війну. Те, що залишається недооціненим медійниками, політиками й тими, хто приймає рішення, і навіть інтелектуалами. Країну знають не тому, що вона з'являється в новинах. Єдиний спосіб для країни зробити так, аби її почули, аби вона стала суб'єктом власної історії, – бути впізнаваною за своєю культурою.

Не те щоб Україні раніше бракувало уваги з боку іноземних медіа. Повномасштабне вторгнення 2023 року – вже третій випадок у цьому столітті, коли Україна опинилась на перших шпальтах усіх світових медіа. Перший раз – Помаранчева революція, Майдан 2004 року. Ми вважали це поворотним моментом, коли Захід несподівано для себе відкрив, – цитуючи назву книжки президента Леоніда Кучми, – що «Україна – не Росія». Так, у нас є громадянське суспільство, яке може боротись за демократію. Так, ми боролись за чесні і справедливі вибори, ми досягли свого й це була чудова історія. Україна опинилась на перших шпальтах приблизно на пів року – це достатньо довго. Помаранчевий колір, пов'язаний з Україною, був у центрі уваги світу.

А що ж далі? А далі відбувся зсув дискурсу. Майдан потрошку змінився дрібними суперечками між корумпованими політиками. Аудиторія втратила цікавість до України. Увага зсунулася в бік Москви: мовляв, подивіться, якщо це змогли зробити українці, то, може, колись і росіяни зможуть це зробити! Адже українці і росіяни, мовляв, братські народи, вони практично однакові. Отже, Майдан у Росії ось-ось відбудеться.

Україну й далі розглядали як «молодшого брат» Росії. Гарзд, нехай там є різниця у політичній культурі, але все це ще раз доводить, що це – частина колишнього Радянського Союзу. Нас вважали колишньою соціалістичною радянською республікою до 24 лютого 2022 року. Я знаю, бо мала тур понад двадцятьма країнами, презентуючи свою книжку: це дало мені соціологічний матеріал для спостережень. Я чула, що в деяких західних країнах Україну називали «колишньою радянською республікою». Допоки в Німеччині мене це не дістало, і я сказала: а ви Німеччину теж називаєте «колишнім третім райхом»? Адже це те саме – це частина вашої політичної історії. Так, ми були соціалістичною республікою – це частина історії моєї країни; але була й інша історія моєї країни, незалежно від того, що вам каже Путін. Й інші історичні епізоди сформували нашу політичну культуру не меншою мірою, ніж сімдесят років буття соціалістичною радянською республікою.

Отже, колишню радянську республіку Україну після Майдану 2004 року почали вважати політично просунутою, й увага світу зсунулася на північ – до Москви. До 2004 року саме в Москві базувалися всі кореспонденти, які висвітлювали події на території колишнього Радянського Союзу. Й Помаранчева революція стала першою подією, що спонукала їх приїхати до Києва й побачити все на власні очі. Вони побачили, що тут є електрика, вода, каналізація. Що Київ – це велике європейське місто з ресторанами, кафе, історичними цікавими місцями. Все добре, але... Але тоді світ не зацікавила українська культура й історія. Єдиною українською письменницею, яка вийшла на міжнародну арену після Помаранчевої революції, – будь ласка, не смійтеся, – була Марина Левицька. Якщо ви не пам'ятаєте, хто це, нагадаю: британська письменниця, яка опублікувала «Коротку історію тракторів українською мовою». Впродовж року ця книжка була єдиною, написаною про Україну англійською мовою, яку зацікавлені мешканці Європи могли купити чи замовити у книгарнях, аби дізнатись бодай щось про країну, де відбулась Помаранчева революція.

Ситуація поступово змінювалась до 2014 року, коли відбувся другий акт цієї великої драми, і вдруге у цьому сторіччі Україна стала видимою. Я вже не кажу «нас не чули»: нас почали бачити. У 2014 році Україна могла похвалитися вже кількома міжнародно визнаними сучасними письменниками. Такі є в

кожній незалежній країні, навіть в Албанії є Ісмаїл Кадаре – ну, нехай він живе в Парижі, але всі, хто цікавиться Албанією, читають його книжки. У 2014 році в нас був Курков, був Жадан, була Забужко, перепошую; був Андрухович у Східній Європі. Тобто, принаймні, журналісти знали, кому дзвонити, коли потрібен був коментар від когось із українців. У нас були ці письменники – можливо, не топ-автори бестселерів на європейському ринку, але їхні голоси все ж звучали.

Я б сказала, що це сумнівна позиція, адже культурний контекст їхніх творів залишався невидимим для закордонної публіки, а якщо й видимим, то неправильно трактувався. Якось я прочитала улесливу рецензію американського критика на мою книжку "Музей покинутих секретів". Там була така цитата: *«все це особливо вражає, оскільки для мене це з'явилося нізвідки»*. Тобто в Україні з'явилися свої спікери в літературі, в музиці – але ми вийшли нізвідки. Нас не сприймали як представників тисячолітньої культурної і літературної традиції. Наші попередні покоління залишались невидимими. Ми з'явилися нізвідки.

Чому нізвідки? Бо американський критик, погугливши, не знайшов в інтернеті української класики чи модерністичних творів, перекладених англійською мовою. І вирішив: це не тому, що вони не перекладені, а тому, що їх просто немає.

Саме так ми сприймалися: як країна без минулого, без історії, без культури, без традицій. Країна, яка не має історії, може мати прагнення до майбутнього, може мати молоде сміливе громадянське суспільство. Та все ж це досі народ без голосу, країна, яка намагається вчитись говорити про себе. Її не можна сприймати всерйоз. Голос пана Путіна завжди звучатиме голосніше. Й коли він виходить на міжнародну арену й виголошує свої історичні есе про минуле України, це сприймається як належне. Він має право це робити, бо його історія відома. Й усі кафедри славістики, які існували до минулого року, були фактично кафедрами вивчення російської мови й літератури. Ці славістичні, тобто російські, кафедри й відділи продавали майбутнім політикам, людям, які прийматимуть рішення, ті історії, які Путін представляв світу. Тільки зараз усе це змінюється, деколонізується. В Оксфордському університеті мені казали, що зараз це слово – деколонізація – наймодніше на кафедрах слов'янських мов.

У 2014 році відбувся Майдан і ще раз довів, що громадянське суспільство може повстати проти диктатури. Та кожен раз ця історія повторювалась і повторювалась. Навіть у лютому 2022 року, наступного дня після початку повномасштабного вторгнення, я дивилась на CNN розмову між істориками – Енн Епплбом, Тімоті Снайдером та іншими, – які говорили про Україну. Пам'ятаю назву: «Війна в Україні й майбутнє світу». Дискурс був абсолютно

такий самий, як я пам'ятала з 2004 і 2014 років: мовляв, нарешті світ відкриє для себе Україну, Україна має громадянське суспільство, Україна чинить спротив російській агресії. А потім Ювал Ной Харарі сказав знов те саме: якщо українці – братня нація для росіян, це може значити, що цю війну Путіна можна зупинити протестами в Росії. Це 25 лютого 2022 року говорить людина, яку вважають поважним істориком, принаймні, в тій частині світу.

Що змінюється зараз, після повномасштабного вторгнення? Яка робота зараз відбувається, аби змінити ці наративи, й чому ми маємо над цим працювати? Нарешті ми вперше бачимо серйозний перегляд російсько-українських відносин в історичному контексті.

Так, ми маємо почати дуже-дуже здалека. Й ця робота вже триває. Вперше за останній період українські автори перекладені європейськими мовами. Все це має комерційний успіх. Будь ласка, не пропустіть виставу «Кассандра» за Лесею Українкою в театрі. Повірте, мені знадобилося десять років, щоб переконати директорів європейських театрів поставити «Кассандру». Це найактуальніша драма наших часів, створена в передчутті світової війни. Але лише зараз, завдяки перемогам української армії, п'єса Лесі Українки таки потрапила у європейський театр, зокрема була поставлена у Лондонському театрі.

Ось це – спосіб зрозуміти країну. Тому що культура працює на особистісному рівні. Бо коли ви ототожнюєте себе з героєм певної книжки чи фільму, коли ця музика є частиною вашого особистого досвіду, лише тоді ви можете по-справжньому розуміти країну. І не як проблемну постколоніальну територію, про яку ви чуєте в новинах. Тоді відбувається справжній діалог, обмін думками, повідомленнями. Це демократія, це світ, у якому ми всі прагнемо жити.

(За матеріалами ресурсу Суспільне Культура <https://suspilne.media/culture/497710-istoria-pro-ukrainu-viklik-dla-miznarodnih-media-promova-oksani-zabuzko-na-konferencii-lviv-media-forum-2023/>)

Сергій Жадан

30 РОКІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ: ВИПРОБУВАННЯ СВОБОДОЮ
із лекції на V ювілейній церемонії Національної премії «Високі стандарти
журналістики»

18 грудня 2021 року

Інформація змінила свої звички і свою поведінку. Сьогодні будь-яка спроба виговоритися, спроба пояснити та проговорити якісь важливі речі перетворюється у своєрідний квест. Бо різко втрачається здатність проговорити зрозуміло, бути зрозумілим. Передавати своїми словами те, що є важливим. Ми з вами живемо в час інформаційної революції.

Старі канали споживання інформації втратили свою ексклюзивність. Змінюється комунікація мови й те, як вона шукає собі нові канали надходження, нові ареали існування. Інформація змінила свої звички і свою поведінку.

Багато хто встиг до цього звикнути. Багато хто цього не помітив. Для багатьох це стало їхньою особистою поразкою.

Ми жили в іншому кліматі всього-на-всього 25-30 років тому. Зараз ми живемо в зовсім іншому світі й далеко не всі з нас цей світ відчують, далеко не всі його розуміють, далеко не всім він видається комфортним.

Але так чи інакше іншого світу в нас немає. Тому цікаво пробувати до нього пристосуватися, цікаво пробувати в ньому жити і пробувати використовувати ці зміни на свою користь і на користь тієї справи, якою ми займаємося.

Світ змінюється й іноді ми змінюємося разом із ним. Іноді ми залишаємося собою. Світові до цього, у будь-якому разі, байдуже. Кілька років тому Марк Цукерберг у розмові з філософом Ювалом Ноєм Харарі сказав одну апостольську річ. Мовляв, створивши фейсбук, я вас усіх об'єднав, я дав вам можливість спілкуватися.

Соціальні мережі дають нам неабияку свободу – свободу спілкування, свободу самовираження, свободу отримання інформації. Інша річ – наскільки ми готові цією свободою скористатися. Наскільки вона є для нас прийнятною. Наскільки ми готові використовувати потенціал цієї свободи.

І тут ми повертаємося до питання: хто сьогодні є журналістом? Хто сьогодні є письменником? Хто створює наративи? Хто формує думки й ставить питання? Відповідь доволі проста. Вчорашні уявлення про письмо, про доступність письма, про його можливості давно втратили своє значення.

Нині письмо вирівнює всіх нас у наших комунікаційних, освітніх та інформаційних можливостях. Усі є письменниками, усі є авторами, усі є нараторами. Сьогодні будь-хто, хто викладає якусь новину, перепощує новину, дає свою думку, дає свою рефлексію – теж великою мірою стає журналістом. Стає частиною інформаційного простору, у якому всі існують.

Інтернет порушує всі традиційні ієрархії. І всі русла, якими до нас надходить інформація, він теж порушує. Це стосується мови, це стосується

письма, це стосується передачі інформації. Та певна дистанційність і певна закритість цієї системи, яка була ще до кінця ХХ століття, зникла.

Ієрархічності немає, немає жодних закритих каст. Інформація є максимально доступною, її максимально багато, ми можемо нею користуватися, інша річ у тому, наскільки ми вміємо нею користуватися.

Це лякає. Ми не звикли до відсутності ієрархії як такої. Хтось її потребує, навіть не в сенсі якогось психологічного підпорядкування чи психологічного домінування, а в сенсі ясності та визначеності якихось критеріїв. Коли вони зникають, коли зникають маркери, то людині дуже важко перебирати відповідальність.

Свобода, яку ми отримали, виявилася великою спокусою. Можна сказати, що це погано. Можна пробувати знайти в цьому якийсь позитив. Я проти ієрархічності, проти закритості. Я чудово розумію, що перетікання письма в мережу негативно позначається на фаховості. На якості тексту, на серйозності розмови. Ось що з цим робити? Який стосунок це має, скажімо, до журналістики? Припускаю, десь такий самий стосунок, як і до літератури.

Нині всі можуть бути експертами. Усі можуть формувати суспільну думку стосовно того чи іншого явища. Це прекрасні можливості, яких у нас не було, скажімо, чверть століття тому. Тільки формування сенсу, формування нарративу полягає не лише в можливостях. Воно так чи інакше пов'язане з відповідальністю. Оскільки свобода без відповідальності перетворюється на маніпуляцію, на популізм, на пастку.

Мені здається, можливість прямого й безпосереднього висловлювання стала для багатьох українців неабиякою спокусою. Спокусою, впоратися з якою виявилось не так просто.

Ми різко втратили звичку відповідати за написане, за сказане, за сформульоване. Соціальні мережі виявилися непевною та слизькою територією між публічним та особистісним, на якій багато-хто безнадійно блукає. Сказані нами слова різко втрачають вагу, оскільки нічим не підкріплюються. Це валюта, яка не має золотого запасу відповідальності. Ми стрімко перетворюємось на монологічне суспільство. Ми стрімко втрачаємо здатність слухати.

Ми – суспільство, яке так чи інакше потребує проговорення дуже багатьох простих, очевидних і, здавалось би, зрозумілих, речей. Проте наше проговорення нічого не варте без вміння слухати. Без здатності бути почутими. Свобода полягає не лише в можливості висловитися, але й у необхідності почути. Прикметно, що в наш час слово «діалог» набуло майже виключно негативних конотацій. Воно стало синонімом слів «слабкість», «компроміс»,

«поступка». Мені здається, це те випробування, з яким ми поки що не даємо собі раду.

Суспільство так чи інакше шукає в собі захисні механізми. Один із них – надмірна агресивність. Надмірна налаштованість на конфлікт, на готовність дослуховуватись, на готовність розбиратися в тому, що ти говориш. Коли за цією закритістю ховається можливість захиститися й у такий спосіб зберегти свої позиції. Емоційно це можна зрозуміти.

Але якщо ми говоримо про рух уперед, про завтрашній день – день після перемоги, день після завершення війни на нашу користь, то, безперечно, що це величезна проблема. Думати над вирішенням слід уже сьогодні.

Ми всі об'єднані цим простором. Ми об'єднані нашими сильними рисами. Але й нашими слабкостями ми так само об'єднані. Ми змушені будемо так чи інакше залишатися разом у цьому просторі з нашими проблемами. Відповідно, саме разом будемо навчатися відповідальності. Саме разом вчитися долати власні проблеми. Це буде складно, але це дасть результат. Я не сумніваюся. Наша потреба свободи, наша залежність від неї є важливою і визначальною.

Ми маємо відповідати за власні вчинки, за власні слова. Ми загалом маємо вчитися бути зрозумілими. Відповідно, бути почутими. У багатьох випадках ми просто не можемо себе пояснити. Звідси дуже багато наших неврозів і страхів. А страх – це завжди принизливо. Страх – це вже не про свободу.

Мені надзвичайно цікаво спостерігати за тим, як ми вчимося сьогодні самі себе пояснювати. Як ми пояснюємо свою історію, свою суб'єктність, свою емоційність. Це нагадує дорослішання. Нагадує становлення власного голосу, власної мови. Ми знаходимося в місці дуже важливих трансформацій. Це не завжди комфорт, проте, це значно краще, ніж відсутність змін, відсутність руху, відсутність перспективи. Тому говоримо і відповідаймо за сказане нами.

Нам у наших комунікаційних бульбашках часом видається, що все дуже зрозуміло – наш світ українства дуже невеликий, він прозорий, ми всі одне одного знаємо. Ми читали свої книжки, ми читали наших класиків, ми знаємо наше кіно, нашу музику. Виявляється, що ні. Ця країна настільки велика, настільки розрізнена, настільки подрібнена й парадоксальна, настільки суперечлива, що дуже багато речей, які нам видаються очевидними, для дуже багатьох людей, які так само перебувають на проукраїнських позиціях, є незрозумілими. Щобільше, вони є невідомими. Доводиться щоразу починати спочатку. Цей досвід українства, цей світ українства нагадує річний календар. Щоразу навесні починаєш усе спочатку. Щоразу навесні починається робота в полі, щоби восени зібрати урожай. Це, з одного боку, може викликати певний

відчай, певну зневіру. Тому що дуже багато плідної роботи, яка, здавалося б, мала бути зроблена давно.

Страшенно цікавим є й те, що ми на тридцятому році незалежності, проходячи увесь наш історичний, культурний, мовний, духовний і ментальний досвід, усе одно знаходимося в тій ситуації, коли українство є вибором, свідомим вибором. Ти не народжуєшся в цій країні українцем. До свого українства ти маєш прийти. Щоразу цей прихід є чимось дуже особистим. Він набагато важливіший, серйозніший, глибший.

Здається, що це не має стосунку до нашої попередньої теми, але ні, має. Йдеться про непроговореність, про незрозумілість і нездатність самих себе пояснити.

Ми шукаємо свою мову. Ми шукаємо можливість користуватися тією свободою, тими можливостями, тим потенціалом, який у нас є. Ми дуже часто використовуємо цей потенціал надзвичайно неефективно.

Дуже часто ми легковажимо такими речами. Дуже часто ми витрачаємо енергію на з'ясування стосунків між собою. Коли ми виходимо за межі наших бульбашок, то усвідомлюємо усю ту енергію й увесь той потенціал, який у нас є.

Так чи інакше – це про свободу. Так чи інакше – це про відповідальність. Так чи інакше – це про наші можливості, про наш потенціал.

(За матеріалами MediaLab

https://medialab.online/news/zhadan_promova/

ДОДАТОК 2

Зміст навчальної дисципліни за модулями і темами

Модуль 1

Тема 1. Риторика як наука про ефективне спілкування

Структура, зміст і мета курсу риторики. Риторика як навчальна дисципліна. Теоретична і практична риторика. Необхідність риторичних знань, умінь і навичок у професійній педагогічній діяльності.

Предмет і завдання сучасної риторики. Сучасна риторика як наука про мовномисленнєву діяльність в різних життєвих ситуаціях. Опанування загальними правилами і прийомами побудови мовлення – основне завдання загальної риторики. Риторика – інструмент стилетворення.

Місце риторики серед інших наук гуманітарного циклу. Граматика та стилістика як історично пов'язані з риторикою дисципліни. Взаємозв'язок риторики з філософією, логікою, історією суспільства.

Особливості педагогічної риторики. Суть і завдання педагогічної риторики. Основні поняття педагогічної риторики. Риторичні аспекти творчої взаємодії вчителя і учнів.

Тема 2. Історія і традиції класичної риторики

Фольклорно-міфологічна основа ораторського етикету. Міфологія красномовства. Ораторський етикет у прислів'ях і приказках.

Риторика в Давній Греції. Зародження риторики в Давній Греції. Софістика і риторика. Судове красномовство. Риторика Арістотеля. Азіанізм і аттикізм в риторичі.

Теорія ораторського мистецтва у працях давніх римлян. Мистецтво красномовства Юлія Цезаря і Цицерона. Риторика за часів «другої софістики».

Гомілетика, або церковна риторика. Риторика в часи Середньовіччя. «Християнська доктрина» Августина Блаженного. «Пастирське правило» Папи Григорія I (Григорія Двоєслова).

Видатні оратори ранньоукраїнської доби. «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона. Проповіді Кирила Туровського, Климента Смолятича та Климента Охридського. Учительні Євангелія.

Риторична школа Києво-Могилянської академії. Риторика як наука, що входила до «сімки вибраних наук». Риторична діяльність Іоанікія Галятовського, Стефана Яворського, Теофана Прокоповича.

Східнослов'янська риторика в XVIII – XIX ст. Риторика М. Сперанського, М. Кошанського, К. Зеленецького.

Неориторика. Діяльність Хаїма Перельмана (Бельгія), Ролана Барта (Франція), «групи мю» Льежського університету (Бельгія).

Тема 3. Закони сучасної риторики

Риторичний ідеал. Поняття «риторичний ідеал». Історична змінність риторичного ідеалу. Етнокультурні особливості риторичного ідеалу.

Три золоті правила риторики. Доведеність тези. Формула Цицерона. Антична епістема як основа промови.

Закони сучасної риторики. Концептуальний закон – базовий закон риторики. Закон моделювання аудиторії. Стратегічний закон як визначення варіанту реалізації концепції. Тактичний закон – передбачення системи дій з підготовки ефективної реалізації стратегій. Мовленнєвий закон як необхідність дотримання комунікативних якостей мовлення. Закон ефективної комунікації. Системно-аналітичний закон.

Модуль 2

Тема 4. Публічна монологічна мова

Сутність і специфіка публічної монологічної мови. Теорія монологу. Ораторська мова і її ознаки. Писемно-усна форма реалізації публічної промови. Підготовчо-імпровізаційний характер публічних промов.

Родо-жанрова диференціація сучасної монологічної публічної мови. Академічна публічна мова. Соціально-політичні промови. Дипломатичне красномовство. Судові промови. Соціально-побутова публічна мова. Церковно-богословська публічна мова.

Жанри педагогічної монологічної мови. Поняття «педагогічна публічна мова». Класифікації педагогічної монологічної мови. Жанрова різноманітність мови учителя і учнів. Пояснювальний монолог учителя як один з основних мовленнєвих жанрів педагогічної риторики

Структура промови. Класична структура промови: вступ, основна частина (виклад, доказ, спростування), висновок. Стиль та тип мовлення (розповідь, роздум, опис).

Тема 5. Підготовка промови (інвенція, диспозиція)

Інвенція, або винайдення. Визначення мотивації прослуховування. Окреслення теми. Вибір назви теми. Визначення мети. Добір матеріалу.

Диспозиція, або розташування. Вибір моделі викладу. Методи викладу матеріалу (дедуктивний, індуктивний, аналогічний, стадійний, концентричний,

історичний) Теза і аргумент як основні категорії диспозиції. Дотримання точності і логічності в структуруванні матеріалу.

Доведення. Структура доведення. Теза та вимоги до її формулювання. Аргумент. Види аргументів: логічні і емоційні аргументи. Ілюстрація. Загальні правила аргументації. Демонстрація. Типи демонстрації.

Тема 6. Підготовка промови (елокуція, меморія)

Елокуція, або словесне оформлення думки. Адекватність добору мовних засобів та правильність їх поєднання. Дотримання зв'язності, цілісності. Ретроспекція. Проспекція. Мовні етикетні формули

Меморія, або запам'ятовування. Різні форми або запам'ятовування. Озвучування. Інтонування.

Тема 7. Техніка риторики

Паралінгвальні риторичні засоби. Подолання страху перед аудиторією. Техніка мовлення. Дихання. Голос. Дикція. Темп. Паузи. Інтонація. Наголоси.

Екстралінгвальні засоби спілкування. Зовнішність промовця. Манери промовця. Образ учителя. Правила поведінки перед аудиторією.

Роль кінесики у професійній мовленнєвій діяльності. Мова тіла: жести і міміка. Візуальний контакт.

Проксемічні засоби спілкування. Просторовий рух і розташування у просторі. Відстань між комунікантами. Способи подолання опору аудиторії.

Модуль 3

Тема 8. Професійна діалогічна мова

Сутність і специфіка професійної діалогічної мови. Діалог та його специфіка. Структура діалогу. Репліка як особлива мовна одиниця діалогу. Види реплік.

Різновиди діалогу. Контактний, дискантний діалог. Бесіда. Телефонна розмова. Педагогічний діалог.

Вплив інформаційних технологій на мовну комунікацію. Особливості спілкування в скайпі. Ділове спілкування за допомогою месенджерів. SMS-спілкування.

Тема 9. Ділова бесіда як різновид професійної діалогічної мови

Ділова бесіда та її ознаки. Види планів підготовки бесіди. Етапи бесіди: початковий етап, етап передавання інформації, етап аргументування, етап спростування, етап підведення підсумків.

Загальні правила ведення бесіди. Етикет бесіди. Мовні етикетні формули.

Тема 10. Дискутивнo-полемічна мова

Історія дискутивнo-полемічної мови. Еристична, діалектична і софістична техніки дискутивнo-полемічної мови. Суперечка як основа професійної дискутивнo-полемічної мови. Теза. Аргумент. Антитеза. Сильні та слабкі аргументи.

Різновиди дискутивнo-полемічної мови. Дискусія. Полеміка. Диспут. Дебати.

Етика дискутивнo-полемічного спілкування. Емоційний комфорт: спокій, витримка, доброзичливість. Компетентність учасників спілкування. Комунікативність учителя. Професійне слухання вчителя.

Тема 11. Суперечка як основа професійної дискутивнo-полемічної мови

Модель суперечки. Учасники суперечки (пропонент, опонент, арбітр, слухачі). Структура суперечки: теза, антитеза, аргумент, критика.

Тактики суперечки. Коректні і некоректні прийоми суперечки. Етика суперечки.

Орієнтовні плани практичних занять

Практичне заняття 1-2

Практична риторика. Підготовка промови

Мета заняття: навчити визначати тему та мету виступу, обирати вдалу назву, добирати відповідний матеріал, структурувати текст.

План

1. Стратегія і тактика виступу.
2. Види підготовки публічного виступу.
3. Методика та етапи підготовки пояснювального монологу вчителя.
4. Методи викладу матеріалу.
5. Теза і аргумент як основні категорії диспозиції.

Рекомендовані інформаційні джерела:

1. Голвей Т. Слова, що лунають крізь час. Найважливіші в історії людства промови, які змінили наш світ. Пер. з англ. О. Гамурарь; авт. передм. Л. Лефем. Київ: КМ-БУКС, 2018. 479 с.
2. Голуб Н. Б. Риторика у вищій школі: монограф. Черкаси: Брама-Україна, 2008. 408 с.
3. Голуб Н. Б. Самостійна робота студентів з риторики: навч.-метод. Посібник. Черкаси: Брама-Україна, 2008. 232 с.
4. Куньч З., Городиловська Г., Шмілик І. Риторика: підручник. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2018. 495 с.
5. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української фахової мови. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 360 с.
6. Мацько Л. І., Мацько О. М. Риторика: навч. посіб. Київ: Вища школа, 2003. – 311 с.
7. Овчаров М. Майстер публічних виступів. Монохромне видання. Київ: Інститут риторики імені Д.Кеннеді, 2023. 306 с.

Практичне заняття 3-4

Практична риторика. Підготовка промови (елокуція, меморія)

Мета заняття: навчити збагачувати і увиразнювати мовлення, застосовуючи мовно-риторичні засоби та прийоми ретроспекції і проспекції.

План

1. Елокуція, або словесне оформлення думки.
2. Тропи і їх використання у педагогічній мологічній мові.
3. Фігури та їх виражальні можливості.

4. Ретроспекція. Проспекція.
5. Меморія, або запам'ятовування тексту виступу.

Рекомендовані інформаційні джерела:

1. Голуб Н. Б. Риторика у вищій школі: монограф. Черкаси: Брама-Україна, 2008. 408 с.
2. Голуб Н. Б. Самостійна робота студентів з риторики: навч.-метод. посібник Черкаси: Брама-Україна, 2008. 232 с.
3. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української фахової мови. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 360 с.
4. Мацько Л. І., Мацько О. М. Риторика: навч. посіб. Київ: Вища школа, 2003. 311 с.
5. Овчаров М. Майстер публічних виступів. Монохромне видання. Київ: Інститут риторики імені Д.Кеннеді, 2023. 306 с.

Практичне заняття 5-6

Техніка риторики

Мета заняття: навчити долати страх та переконливо виголошувати промову, розуміти роль екстралінгвальних та проксемічних засобів, а також кінетики у спілкуванні.

План

1. Паралінгвальні риторичні засоби та їх застосування.
2. Екстралінгвальні засоби спілкування.
3. Роль кінесики у професійній мовленнєвій діяльності вчителя.
4. Проксемічні засоби спілкування.

Рекомендовані інформаційні джерела:

1. Голуб Н. Б. Риторика у вищій школі: монограф. Черкаси: Брама-Україна, 2008. 408 с.
2. Голуб Н. Б. Самостійна робота студентів з риторики: навч.-метод. посібник. Черкаси: Брама-Україна, 2008. 232 с.
3. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української фахової мови. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 360 с.
4. Мацько Л. І., Мацько О. М. Риторика: навч. посіб. Київ: Вища школа, 2003. 311 с.
5. Овчаров М. Майстер публічних виступів. Монохромне видання. Київ: Інститут риторики імені Д. Кеннеді, 2023. 306 с.

6. Піз А., Піз Б. Мова рухів тіла. Пер. з англ. Н. Лавська. Київ: КМ-Букс, 2021. 416 с.
7. Сайтарли І. А. Культура міжособистісних стосунків: навч. посібник. Київ: Академвидав, 2007. 240 с.

Практичне заняття 7-8

Ділова бесіда як різновид професійної діалогічної мови

Мета заняття: навчити будувати навчально-виховний діалог у педагогічній діяльності, вести конструктивні діалоги з учнями, дотримуватися культури діалогічного мовлення.

План

1. Ділова бесіда як різновид професійної діалогічної мови.
2. Особливості і види наукового діалогу.
3. Особливості і види навчально-педагогічного діалогу.
4. Правила підготовки і проведення дискусії, полеміки, диспуту.
5. Етика суперечки.

Рекомендовані інформаційні джерела:

1. Голуб Н. Б. Риторика у вищій школі: монограф. Черкаси: Брама-Україна, 2008. 408 с.
2. Голуб Н. Б. Самостійна робота студентів з риторики: навч.-метод. посібник. Черкаси: Брама-Україна, 2008. 232 с.
3. Гриценко Т.Б., Гриценко С.П, Іщенко Т.Д. та ін; Етика ділового спілкування: навч. посібник. Київ: Юніверс, 2007. 216 с.
4. Карнегі Д. Як здобувати друзів і впливати на людей. Київ: КМ-Букс, 2017. 256 с.
5. Коулман П. Т., Фергюсон Р. Результативний конфлікт. Київ: Наш Формат, 2016. 314 с.
6. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української фахової мови. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 360 с.
7. Мацько Л. І., Мацько О. М. Риторика: навч. посіб. Київ: Вища школа, 2003. 311 с.
8. Піз А., Піз Б. Мова рухів тіла. Пер. з англ. Н. Лавська. Київ: КМ-Букс, 2021. 416 с.
9. Сайтарли І. А. Культура міжособистісних стосунків: навч. посібник. Київ: Академвидав, 2007. 240 с.

10. Сучасна педагогічна риторика: теорія, практика, міжпредметні зв'язки: Зб. наук. праць за матер. наук. семінару / За ред. Т. А. Космеди. Львів: ПАІС, 2007. 268 с.

Захищено авторським правом

Інформаційні джерела для вивчення курсу

Базові

1. Абрамович С. Д., Молдован В. В., Чікарькова М. Ю. Риторика загальна та судова. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
2. Білавич Г. Основи риторики і красномовства: навч.-метод. посібник. Івано-Франківськ, 2020. 211 с.
3. Вандишев В.М. Риторика: екскурс в історію вчень і понять: навч. посібн. Київ: Кондор, 2006. 264 с.
4. Вашека Т.В., Гічан І.С. Психологія спілкування: навч.-метод. комплекс. Київ: Книжкове вид-во НАУ, 2006. 184 .
5. Голвей Т. Слова, що лунають крізь час. Найважливіші в історії людства промови, які змінили наш світ. Пер. з англ. О. Гамурарь; авт. передм. Л. Лефем. Київ: КМ-БУКС, 2018. 479 с.
6. Голуб Н.Б. Риторика у вищій школі: монограф. Черкаси: Брама-Україна, 2008. 408 с.
7. Голуб Н.Б. Самостійна робота студентів з риторики: навч.-метод. посібник. Черкаси: Брама-Україна, 2008. 232 с.
8. Грицаєнко Л. М. Основи красномовства: навч. посібник. Київ: КНУТД, 2013. 244 с.
9. Гриценко Т.Б., Гриценко С.П, Іщенко Т.Д. та ін; Етика ділового спілкування: навч. посібник. Київ: Юніверс, 2007. 216 с.
10. Карнегі Д. Як здобувати друзів і впливати на людей. Київ: КМ-Букс, 2017. 256 с.
11. Коваленко С.М. Сучасна риторика: навч.-практ. посібник. Тернопіль: Мандрівець, 2007. 184 с.
12. Колотілова Н.А. Риторика: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 232 с.
13. Костусяк Н.М. Академічна риторика та письмо: метод. рекомендації. Луцьк : Надстир'я. 2022. 44 с.
14. Коулман П. Т., Фергюсон Р. Результативний конфлікт. Київ: Наш Формат, 2016. 314 с.
15. Красницька О.В. Основи ораторського мистецтва та риторичної комунікації: практикум. Київ: Компринт, 2019. 109 с.
16. Куньч З. Етапи розвитку української риторики // Сучасна педагогічна риторика: теорія, практика, міжпредметні зв'язки: Зб. наук. праць за матер. наук. семінару / За ред. Т. А. Космеди. Львів: ПАІС, 2007. С. 72-89.
17. Куньч З. Українська риторика: історія становлення і розвитку: навч. посіб. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2011. 248 с.

18. Куньч З. Й., Городиловська Г. П., Шмілик І. Д. Риторика : підручник. Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2016. 494 с.
19. Куньч З., Городиловська Г., Шмілик І. Риторика: підручник. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2018. 495 с.
20. Кушнір Р.О. Великий оратор, або як говорити так, щоб Вам аплодували стоячи. Дрогобич: Коло, 2013. 258 с.
21. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української фахової мови. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 360 с.
22. Мацько Л. І., Мацько О. М. Риторика: навч. посіб. Київ: Вища школа, 2003. 311 с.
23. Микитюк М. В. Факультативний курс з української мови. Риторика. Харків: Вид. група «Основа»: ПП «Тріада+», 2007. 192 с.
24. Овчаров М. Майстер публічних виступів. Монохромне видання. Київ: Інститут риторики імені Д.Кеннеді, 2023. 306 с.
25. Олійник О. Б. Сучасна ділова риторика: навч. посібн. Київ: Кондор, 2010. 166 с.
26. Олійник О. Б. Основи ораторської майстерності: навч. посібник. Київ: Кондор, 2010. 181 с.
27. Онуфрієнко Г.С. Риторика: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 592 с.
28. Пентилюк М. І., Маруніч І. І. Гайдаєнко І. В. Ділове спілкування та культура мовлення: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2018. 221 с.
29. Піз А., Піз Б. Мова рухів тіла. Пер. з англ. Н. Лавська. Київ: КМ-Букс, 2021. 416 с.
30. Препотенська, М.П. Філософія риторики. Київ: Інкос, 2011. 227 с.
31. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування: навч. посібник. Київ: Знання, 2006. 291 с.
32. Сагач Г.М. Ділова риторика: Мистецтво риторичної комунікації. Київ: Зоря, 2003. 287 с.
33. Сагач Г.М. Риторика. Київ: Вид. дім «Ін Юре», 2000. 565 с.
34. Хоменко І. В. Еристика: мистецтво полеміки: навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 192 с.
35. Чалдині Р. Психологія впливу. Харків: КСД, 2022. 608 с.
36. Шинкарук В.Д., Теслюк В.М. Основи риторики: навчальний посібник. Київ: Видавництво Ліра-К, 2021. 320 с.

Інформаційні ресурси

1. Гласс Л. Я читаю ваши мысли.

URL: https://royallib.com/book/glass_lilian/ya_chitayu_vashi_misli.html

2. Гриценко Т.Б. Риторика. URL:

<http://studentbooks.com.ua/content/view/136/46/>

3. Риторика. URL: <https://stud.com.ua/45792/ritorika/ritorika>

4. Риторика. URL: <https://pidruchniki.com/ritorika/>

5. Риторика.

URL:

https://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/lingvistika/RITORIKA.htm

1

Захищено авторським правом